TECHE
UDINE

MANOSCRITTI

FONDO PRINCIPALE

Manoscritto n. **P_MSS_4333**

Nel Fondo Principale sono confluiti la maggior parte dei lasciti manoscritti pervenuti alla Biblioteca Civica «Vincenzo Joppi» nel corso del tempo: si tratta perciò di un fondo composito nel quale è possibile trovare manoscritti di argomento liturgico, scientifico, giuridico, botanico e altro.

Collocazione:

Biblioteca Civica "Vincenzo Joppi", Udine
https://www.techeudine.it/fondo-principale
https://www.sbhu.it/

॥र्द०॥ ॐ नमः॥ प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्धये। सारस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम्॥१॥ इंद्रादयोपि
यस्यांतं न ययुः शब्दवारिधेः। प्रक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथम्॥२॥ तत्र तावत्संज्ञा संव्यवहाराय संगृह्य
ते। अ इ उ ऋ ऌ समानाः॥१॥ अ आ तेन प्रत्याहारग्रहणात् दीर्घाः प्लुताश्च गृह्यंते। तेषां समानसंज्ञा विधीयते। तेषु तेष्व
पि ह्रस्वदीर्घप्लुतसंधेयोऽविवक्षितत्वात्। विवक्षितस्य संधिर्नित्यमिति नियमात्। लौकिकव्यवहारार्थं समयमात्र
बोध्यम्॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः॥३॥ एतेषां ह्रस्वदी र्घप्लुतभेदाः परस्परं सवर्णा उच्यंते। लौकिकाद्बोद्धव्या
कोकिलस्वरवत् इति। तल्लोकतः ... एकमात्रो ह्रस्वः। द्विमात्रो दीर्घः। त्रिमात्रः प्लुतः
व्यंजनं चार्धमात्रिकम्। एषामप्युदात्तादिभेदाः ... उच्चैरुदात्तः। नीचैरनुदात्तः। समप्र
वृत्त्या स्वरितः। सानुनासिकोऽननुनासिकश्च॥४॥ प ... संध्यक्षराणि। ... प्राक् ... नामिनः॥ अन्ये
स्वरा ... अकारादयः ... ए ऐ ओ औ नामिनः॥५॥ अवर्णवर्जाः स्व
रा नामिन उच्यंते। अचः ... अवर्णात् ... हयवरल ...
ञमङणन झभघढध जबगडद खफछठथ चटतकप ... शषस ...
... अकारोऽवर्ण ... इति ... वटतकप ...
... हयवरल ञमङणन झभघढध जबगडद इति ... वटतकप

...नामानि वर्णानि ... कंठतालुकाः ... जिह्वामूलीयश्च ... तालुकः ... स्वरश्चैकवर्द्दश ...

... जिह्वामूलीयश्च ... परिवर्ती ... वर्णाद्विर्भवान्ति ... मात्रकाया ... ४

...प्रयत्नाः ... प्रयत्नाः ... प्रयत्नाः ...

...संख्यानियमस्कनास्ति ६ हसाः ... हकारादयः मकारान्ता ... व्यञ्जनानि स्वरदी

... स्वराः ... ३ ... ... अतिरिक्तः ... कार्यार्थो ...

... संज्ञो भवति येषां ... लोपः ... निलोपः ... विशेषे लोपः ... आगमः ...

देशः स्वरानन्तरिता हसाः संयोगः ... ३ ... कारः ... ६ ...

... संज्ञकाः ८ आ ... संज्ञकाः १०

... अयोग्यः ... स्वरसादिवर्ण ... संज्ञकः ...

... संज्ञकः अ ... विसर्गः ... संयोग ...

दीर्घः ... अनुनासिक ... अनुनासिकः ... क्रिया १ ...

... स्वरे ... भवति ...

... भवति ... संज्ञाः ...

... भवति ... सवर्णानाम् ... सवर्णः ...

... स्वरदीर्घ ... गौरीश्च गौर्या च ... [illegible]

सारस्वतस्य
२

त्र सन्नूर्यपोऽब्धिः २ स्वरहीनं परेण संयोज्यमिति ऊलं त्रिकालान्यायेन रेफस्योर्ध्वगमनं स्वरहीनाद्वर्त्तिनं
वृद्धमन्याप्यियत्नं सन्नाङ्कुरिः कार्यमिति सन्नम्बं चस्त्रालरांवस्पातुरान्तुवत्वि ज्ञातव्याः यवहयस्वरूपया नोऽ
स्मान्निर्दिश्यते ऋ र ऋकारो रमापद्यते स्वरे परे मधु अत्र मध्वत्र बधु आसनं बध्वासनं ऋ र ऋकारो रमा
पद्यते स्वरे परे पितृ अर्थः पित्रर्थः मातृ अर्थः मात्रर्थः लृ ल लृकारो लमापद्यते स्वरे परे लृ अनुबंधः लनुबं
धः लृ आकृतिः लाकृतिः ए अय् एकारोऽयमेव ति स्वरे परे ने अनं नयनं ओ अव् ओकारोऽवमेवति
स्वरे परे नौ अति भवति गवादेरवर्णाभावोऽक्षादौ वक्तव्यः गो अक्षः गवाक्षः गोऽक्षः गवेडः गोऽग्र
भिन्नगवेडिनं प्रकोष्ठः प्रोढः प्रकृढिः प्रोढिः। अस्य पूर्व स्वैर स्वैर स्वैरिणी स्वैरिणी अ
क्षौहिणी अक्षौहिणी सेना कंचित्स्वरस्वरव्यवेदा रः यथाऽक्षूहिणी गोऽस्तिः गोव्यूतिः ऐ आय्
ऐकारोऽआयमेवति स्वरे परे नै अकः नायकः औ आव् औकारोआवमेवति स्वरे परे तौ इह ताविह यलोपोऽ
वैरवौ पदान्ते पदान्ते स्थितानामयादीनां यकारवकारयोर्लोपो वा भवति ते आगताः त आगताः तयागताः त
स्मै इदं तस्मा इदं तस्मायिदं पटो इदं पट इदं पटविदं तौ इमौ ता इमौ ताविमौ लोपशेषस्य न संधिः एदेसि
भवति देवसेवति पदान्तादोतः पदान्ते स्थितादेकारादोकाराद्वा परस्याकारस्य लोपो भवति ते अत्र तेऽत्र पटो अ
त्र पटोऽत्र सवर्णे दीर्घः सह समवर्णेन सवर्णस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भवति दीर्घो अत्र दण्ड अग्रं दण्डाग्रं दधि इदं दधीदं ॥ २

दधः साद उदयः पितृ ऋणं पितॄणं सामान्येन सवर्णे दीर्घो विशेषोऽलक्ष्यानुरोधेन परेणोऽसवर्णो प्रायेणोह
यतामिदं १ अ इ ए अवर्ण इवर्णे परे सह एत्वं भवति तव इदं तवेदं ऋतादेशाद्विदितिशोधिवकाव्यः दुर्ज इसा दजीया
लोगजईषा लोगजीषा मनस ईषा मनीषा अत्र उं अत्रो अ उ ओ अवर्ण उवर्णे परे सह ओत्वं भवति गंगा उदकं गंगोदकं
अ ऋ अर् अवर्ण ऋवर्णे परे सह अर् भवति तव ऋद्धिः तवर्द्धिः ऋते चतृतीयासमासे अवर्ण ऋवर्णे परे सह आर् भवति
ति ऋण ऋणं ऋणार्णं प्रऋणं प्रार्णं वसन ऋणं वसनार्णं कम्बल ऋणं कम्बलार्णं
दश ऋणं दशार्णं शीत ऋतः शीतार्तः दुःख ऋतः दुःखार्तः अ लृ अल् अवर्ण लृवर्णे परे सह अल्
भवति तव लृकारः तवल्कारः स्वलो सावर्ण्यं वक्तव्यं होतृ लृकारः होतॄकारः ए ऐ ऐ अव
र्ण एकारे ऐकारे च परे सह ऐकारो भवति तव एषा तवैषा तव ऐश्वर्यं तवैश्वर्यं ओ औ औ अवर्ण
ओकारे औकारे च परे सह औकारो भवति तव ओदनं तवौदनं तव औन्नत्यं तवौन्नत्यं अक्षोहिण्यादिषु समासेषु
अवर्णस्य उकारोऽपि परयोः सह वाऽकारो भवति बिम्ब ओष्ठः बिम्बोष्ठः बिम्बौष्ठः स्थूल ओतुः स्थूलौतुः समासइतिकिं
तव ओष्ठः तवौष्ठः इति स्वरसंधिः २ अथ प्रकृतिभावो वक्ष्यते नाशुभाय अदमोऽदीनाम् संधिर्न प्राप्नोति अमी अ
श्वाः अमी अश्वाः अमी एडकाः अदस इति किं अमी अत्र अम्यत्र द्वे द्विवचनं चंत्यदृ ईकारान्तमूकारा
न्तमेकारान्तमात्रत्र द्विवचनं संधिं न प्राप्नोति मुनी आगच्छतः अमी अत्र पटू अत्र मालेश्वमय मणीर

सारस्वतसू० ३

वादिद्विकमिति किं मणीव रोदसीव दंपतीव जंपतीव जायापतीव अमी [illegible] ३ [illegible] कारतकार विधान प्र

स्वरश्च संधिं न प्राप्नोति अहो एवं मन्यसे आ एवं नु मन्यसे ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः एतमातं

ङितं विद्यात् वाक्यस्मरणयोरङित् ॥ ओ अवेहि इ इंद्रं पश्य उ उत्तिष्ठ प्लुतः प्लुत [illegible] प्रा

ति देवदत्तादि दूराद्धाने प्लुतः ॥ दूराद्धाने गाने रोदने विचारे च प्लुतो भवति इति प्रकृतिभावः ॥ २

अथ व्यंजनसंधिरुच्यते चोः कुः पदांते वर्तमानानां चवर्गाणां कवर्गो भवति अघोषे प्रथमः अघो

षे घोषवत्स्व तत्रतत्र तदेव वाक्यथा वा ग्यथा कक्कवर्णीडी कक्कविडी अभिस्त्रमार

वाच पदांते वर्तमानानां झषां स्वे पंचमा वा भवं ति वाक्मात्रं वाङ्मात्रं वाग्मात्रं षट्मष

ण्मष षड्मष आह्वैः ञ्चाङ्क्षः वघांछनस्य हकारस्य झोमावा भवति वाक्हूरः वाग्हूरः होरू

ना ३ वघांछनस्य हकारस्य पूर्वसवर्णो वा भवति तद्हितं तद्धितं त

द्धितं वाक्हरिः वाग्घरिः वाग्हरिः सोः श्चुभिः श्चुः ॥ सो सकारस्य तवर्गस्य शकारेण चवर्गेण च योगे श

कार चवर्गौ यथासंख्येन भवतः कसश्चरति कश्चरति कम्बुशरः कच्छरः तच्चास्त्रं तच्छास्त्रं तच्चास्त्रं तञ्चास्त्र

शकारो छकारस्य तवर्गस्य छकारो भवति छिनत्ति शचीनः ष्टुभिः ष्टुः सोः सकारतवर्गयोः षकारटवर्गयोगे ष्टु

भवति कस्षष्ठः कष्षष्ठः कस्टीकते कष्टीकते तट्टीकते तट्टीकते नाश्लिष्ट [illegible] तवर्गस्य लकारे परे ल ३

कारो भवति तल्लुनाति तल्लुनाति भवाल्लिखति भवाँल्लिखति अंतस्था [illegible] ङ्नी रेफवर्जितायंतस्था

सानुनासिका निरनुनासिकाश्च तत्र सानुनासिकत्वं नकारो लकारस्य भवति नश्छिर नकारे परे तवर्गस्य छत्वं न

वति भवाञ्छ्रश्च शोरसत्वात् पदांते वर्तमाना हवर्गात्परस्य शो छुर्नभवति पट्चत्वरः षड्रः षण्वरः षट्सा वेति

न शब्द स्थाने नातस्य पदस्य नेपरे सगागमो भवति शिच्छिता ज्ञानतो नश्च कारात् शकारस्त्रिषु शसं विष्णे सर्वा

तनोति सर्वाँस्तनोति [illegible] नात स्यपदस्य ॥ नेपरे च गागमो वा भवति किंत्वादेः भवाञ्छूरः भवा

ञ्छ्छूरः भवाच्छूरः भवाच्छूरः ङ्णोः कुटु ॥ ङकारणकारनकारोऽस्य डुट्ठ

शादिर्न वेति सौ परे पदांते यथाः ङ्णोः कुक्टुक्शरि ॥ ङ्ङ सुगण्ठ्छ सुगण्छ राडुच्छ राडश्नि

ष्ठ वा ङ्सोऽङ्गरस्य कारोपि शिर्नवति तवङ्ग नव ॥ नश्च स्वरे हृस्वात् ङसमानाच्च ङमोऽमः स्वरे पर

श्चासवति तद्वत्त्र कारिद्वीर्घदविहृस्वा कोऽङ्गः ङी ॥ ङः ह्रेङ्गःमिङः मोऽनुस्वारः पदान्ते मकारस्यानुस्वारो भव

ति व्यंजने परे पदांते त्वम्हसति त्वंहसति पटुम्वदा पटुंवदा नश्चापदांते झलि नकारमकारयोरपदां

ते वर्तमानयोरनुस्वारो भवति झलि परे यशांसि यशांसि कंमसः कंसः धनुंपि धनूंषि [illegible]

अनुस्वारस्य यमापन्नवति यये परे अमादयः स्वनवर्णाः तंकरोति तङ्करोति तंतनोति तन्तनोति संयता सय्यं

ता संवत्सरः सव्ँवत्सरः इति व्यंजनसंधिः ॥ ४ ॥ अथ विसर्गसंधिरुच्यते विसर्जनीयस्य सः ॥ ४ विसर्जनीय 4

सारस्वतसूत्र
4

यःसकारो भवति खसेपरे कः तनोति कस्तनोति आमसे वा विसर्जनीयस्य आमसेपरे वा परस्वरूपमापद्यते
कः शेते कश्शेते कः षण्डः कष्षण्डः कः साधुः कस्साधुः कुप्वोः ≍क≍पौ च वा विसर्जनीयस्य कवर्गपवर्ग
संबंधिनि खसे परे ≍क≍पौ वा भवतः ≍कपौ जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ कः करोति क≍करोति कः खनति क≍खनति कः
पचति क≍पचति कः फलति क≍फलति वा शर्प्रकृत्यादयः सुज्ञात्रेत्य निपाताः माधवः वासयाति रो
ऽतिसृत्व अतो विसर्जनीयस्योत्वं अतिरोभवति यो द्यादिवृद्धिनिःसृष्टपरतः अद्यःपतिः अद्यपतिः
अद्यःगणः अद्यगणः अपात्रिधितिविशेषणादेः धोरीत अद्योरुपिं अद्योरुपितेर अतोऽत्कर्तुः
अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति अतिपरे कः अर्थः कोर्थः दवेः अकारात्परस्य
विसर्जनीयस्य उकारो भवति हशिपरे कः गतः को गतः देवो याति मनोरथः आदावस्य लोपश्च अ
वर्णात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवति अशिपरे वाः अत्र देवा अत्र याताः वाताः याता वाताः स्वरेय
वेत्वात् अवर्णात्परस्य विसर्जनीयस्य यत्वं वा भवति स्वरेपरे देवाः अत्र देवायत्र देवायत्र भोसः भोसगोश्च
घोसःइतो तस्मात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवति अशिपरे भोःपश्चि भोपश्चि सगोःनमस्ते सगोनमस्ते अघोः याहि
अघोयाहि नामिनोरः नामिनः परस्य विसर्जनीयस्य रेफो भवति अशिपरे अग्निःअत्र अग्निरत्र वद्यजते व
द्वद्यजते रेफस्य रेफलक्षणःस्वपो वात्र रेफाज्जातस्य विसर्जनीयस्य स्वपरेवारेफो भवति गीःपतिः गीर्पतिः

4

गीःपतिः अहरेफसंबंधिनो विसर्जनीयस्य रेफो भवति अशिपरे प्रातःअत्र प्रातरत्र अन्तःगतः अन्तर्गतः शिलि
पोऽद्वीर्घश्च रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः पुनः रमते पुनारमते शुचिः रूपात्मनाजाति शुची
रूपात्मनाजाति सं एषा न ह्यसेव समासेषि एषस्य सस्य परस्य विसर्जनीयस्य लोपो भवति हशि परे सः करति स
करति एषः हसति एष हसति सैषा दिति संहिता सैषदाशरथीरामः सैषराजा युधिष्ठिरः सैषकर्णो महात्यागी
सैषभीमो महाबलः १ इत्यादौ पादपूरणे मध्यमां वि शेषमाह यदि कृते लोकिकार्येऽहं तत्पदे तु ओलनवत्
सैषा तु स्यात् देवो भ्रात् भिन्नार्थो नामकृता २ कृति नेच्छन्ति २ क्वचिदपवादेऽपि ३ क्वचिदविकल्पतोऽक
चिदन्यदेव विधिर्विधानं बहुधा समीक्ष्य च तुर्विधं बाहुलकं वदंति ३ वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च
द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ धातोस्तदर्थातिशये नयोगः तदुच्यते पंचविधं निरुक्तं ४ वर्णागमो गवे
न्द्रादौ सिंहे वर्णविपर्ययः षोडशादौ विकारस्तु वर्णनाशः पृषोदरे ५ वर्णविकारनाशाभ्यां धातोरतिशये
नयोगः स उच्यते बुधैः प्रोक्तो मयूरभ्रमरादिषु ६ इति विसर्गसंधिः ५ अथ विभक्तिर्विनिपाद्यते सा द्विधा स्या
दि त्यादिश्च विभक्त्यंतं पदं तत्र स्यादिविभक्तिर्नाम्नो योग्यते अविभक्तिर्नाम्नः विभक्तिरहितं धातुवर्जं चार्थवत्
शब्दस्वरूपं नामोच्यते कृत्तद्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञकाः इति केचित् तस्मात् सिऔजस अमौशस टाभ्यांभिस
ङेभ्यांभ्यस् ङसिभ्यांभ्यस् ङसोसाम् ङ्योस्सुप् इत्येकविंशतिविभक्तयः तस्मान्नाम्नः

5

...नि प्रकृति । ...पि प्रथम्बरस्य... ... दिवुक्रीडायां

ना: छ्या: स्यादयः सूत्रविसर्जनीयो भवति तत्रार्थः प्रातिकत्वित्वाद्याः सुसमिक्ष्ववचनात्सि देवसिकतिस्थिते इकोऽयं
सारणार्थः खोऽविसर्गः सकारस्यैवायं विसर्जनीयादेशो भवति अथवा रस्यैवायं लोपः देव: द्विवचनस्य बहुवचनस्य देवम्
इतिस्थिते तत्र अम् इतो दीर्घो बहुवचनविवक्षायामेकवचने डस् डकारस्य संज्ञकत्वाल्लोप: प्रथमा बहुसमासैविशे
षणं देव अस् इतिस्थिते दीर्घविसर्गौ देवाः अकारात्परस्य सुकु[illegible]इतिद्विवचनस्य: देवास: ब्राह्मणास: पू
र्व्वद्विविचनैकवचने देव अम् इतिस्थिते अमश्रासो सस्य ... सौ मीनाऽवृन्नरस्याकारस्यलोप: अथवा: देव
देवौ बहुवचने देव शस् इतिस्थिते शकारः शसी ... निविनोघणार्थः अमवामोरस्यैवाऽकारलोपः सोः
नःपुंसः व हुल्लिंगावसमानाऽन्नरस्याशस: ... सकारस्य नकारादेशो भवति देवान् ततः
तृतीयादीर्घो भवति देवान् तृतीयैकवचने देवटा इतिस्थिते टकारोऽनुबन्धेन विविधोऽर्थः देव
इ अकारात्परस्याऽऽङ्न भवति अतएव देवेन अभ्यसेव अकारस्याभवति सकारस्य देवाभ्याम् औः अकारात्
परस्यातिसौ सकारस्यैकारादेशो भवति अतएव एषे देवैः अकारस्यातिसिद्धत्वमोकारो भवत्यः देवैतिः कर्मभिः
चतुर्थीकवचने देव डे इतिस्थिते डकारोऽङ्कारार्थः सर्वत्र डेश्चकाय अकारान्तात्परस्य डे इत्येतस्य य आदेशो भवति
किञ्चाद्ते एधे येश्चाय देवाय देवाभ्यां पंचमीबहुवचने अकारस्यैवं भवति सकारे भकारे च परेऽकारस्यैत्वं भवति
देवेभ्यः पंचमीकवचने देव अस् इतिस्थिते ङसिरत् अकारान्तात्परस्य ङसिरद् भवति देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः प

१९द्र: ई॥

चतुर्थ...ई॥

षष्ठीकवचने देव ङस् इतिस्थिते ङसः स्य अकारान्तात्परस्य ङस: स्य आदेशो भवति देवस्य ओसि: अकारस्यैत्वमोसि परे भवति
ति देवस्य देवयो: आमीनःश्च समानोऽन्नरस्यायोऽन्नामोऽनोभवति दीर्घः दीर्घो तकारस्योच्चारणार्थः नामि: नामिपरेच
दीर्घो भवति देवानां सप्तम्येकवचने देव ङि इतिस्थिते अतएव देवे देवयो: देव सु इतिस्थिते एत्वं सेपरे कृते कि
लाम्यादेः सः ब्राह्मणस्य कवर्गादितोऽन्यादाराऽन्नरस्य केनचिनस्थितस्य सकारस्य षकारादेशो भवति
देवेषु आमंत्रणेऽधिः सिद्धिः स्यामंत्रणमामंत्रितस्वीकार ... तस्मिन्नविहितः सिद्धिसंज्ञो भवति संबुद्धावुपरोधे
भवतोः सु समानोऽन्नरस्यादेर्लोपो भवति अथ तो ऽत्र ... तसि संबुद्धेर्लोपो भवति हे देव हे
दे देवौ हे देवाः एवं घटपटेनाकटसंतकादयः ... द्वयोऽपि सकारान्ता अश्विनः अंकारान्ता नामन्यि
सर्वादीनां तु विशेषः सर्वविश्वोभयेतरतय अन्यो ... ... अन्तरत्र उभयपूर्वनिमित्तेमप्रकल्पव्यतिरश्च
स्वर्कतिगणान्तरं अवरं अधरं स्व अंतर त्यत्तदृयदुग्रा ... तदप्यदमृ अदस् द्वि किम्सब्दश्च्यम् इदम् एकम् इतिसर्वादय
सिद्धिमाः तत्र पुल्लिंगे अकारान्तः सर्व सर्वौ ... सर्वादिरकारान्तान्तेशे ङसे भवति अतएव सर्वे सर्वस्मै
सर्वाभ्या सर्वाणां सर्वा स्म सर्वेः एवं तृतीय: श्रुत्वा मध्ये अस्त्वेव प्रकारेणैवकर्तव्या: पदस्यां त्वकारस्यान्ता
कारादेशो भवति अन्ते स्थितस्याप्येवं भवति सर्वादीनां तादौ ... ... अन्यस्मात् आदौ णत्वे न एवं
पंचम्येकवचने पिवति ... सर्वैकवचने सर्व ङि इतिस्थिते ... सर्वादिरकारान्तान्तर

चतुर्पर्वणि देहस्ते

॥ क्रिय स्वमदेवा ... ॥ ... क्रियाप्रवृत्तः ॥

६

सारस्वत

स्याच्चतुर्थ्येकवचनेस्मदागमोभवति दिग्धाद्यौ सर्वस्मै सर्वस्यां सर्वस्याः एवमेकवचनेसर्वत्रअनकतिस्थि
ते अतः सर्वादेरकारांतात्परस्यङसः स्मदागमोभवति सर्वस्मात् सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः सर्वस्य सर्वयोः बहु
वचनेसर्वआम्ङतिस्थिते सेषोऽमः२ सर्वादेःपरस्यामःसुडागमोभवति सर्वेषां ङिःस्मिन्३ सर्वादेरकारांत
त्परस्यङेःस्मिन्भवति सर्वस्मिन् सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व हे सर्वौ हे सर्वे एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्यंतानांरूपाणिज्ञेयं
दतरदतमौकिमयत्तौ द्विवत्यौ पूर्वादीनां नवानां। उभयइकारोवाचकत्वात् सर्वेसर्वाः परे परः अवरेअव
राः इत्यादि ङसिङ्योःस्मात्स्मिनौवावक्तव्यौ पूर्व स्मात् पूर्वस्मिन् पूर्वस्मिन्पूर्वे इत्यादि प्रथमचरमत
यायअल्पार्द्धकतिपयनेमानांजसीवा प्रथमे प्रथमाः चरमेचरमाः शेषंदेववत् तयाऽयडौ
योनेदंता:द्वाभ्यामाम्याः द्वितये द्वितयाः दयेदयाः। शेषंदेववत् नेमेनेमाः शेषंसर्ववत् तीयस्यङित्सु
ङिः सुवावक्तव्यं द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयस्मिन् द्वितीये एवंतृतीयः जराशब्दो
विसर्गद्विवचनात् जरसौ जरसोऽ जरसामिति जरसयो जरसो जरसे जरसा जरसाम् जरसेन जर
सेनः जरसमेजरसे जरसामिति जरसयोश्च जरसयोरर्थ जरसस्मिन्जरसेषु मासस्याऽलोपोवा
मासशब्दस्यधिनोऽकारस्यलोपोवाभवति सर्वविभक्तोपरतः मा: मासः मासौ मासाः मासं मासौ मासः
मासा मासाभ्यां मासेन मास्यां मासाभ्यां मासेभ्यः मासस्य मास्योः मासि मासेषु इत्यादि आकारांतापुल्लिंगासोम

पाश्चः सोमपाः सोमपौ सोमपाः अधातोरितिद्विवचनात् लोपोनास्ति हेसोमपाः हेसोमपौ हेसोमपाः सोमपा
सोमपौ बहुवचनेसोमपाअस्ङतिस्थिते आतोधातोर्लोपः३ धातुसंबंधिनआकारस्यलोपोभवति शसा
दौस्वरेपरे सोमपः सोमपासोमपाभ्यांसोमपाभिरित्यादि एवंकीलालपाशंखध्माप्रभृतयः अधातुआकारश्चे
त् हाहा: हाहौ हाहाः हाहां हाहौ हाहान् आदेतान्नासोनस्यापत्यादेः हाहाः हाहा हाहाभ्यामित्यादि इ
कारांतःपुल्लिंगोहरिशब्दः तत्रप्रथमैकवचनेहरिः अत्र सूत्र इकारांतादुकारांताच्चपरस्यजकारोधुआपद्यते इत्र
नपुंसः हरी पुंसिजसि इकारांतस्यउकारांतस्य। वर्णसिपुरेएकारउकारश्चभवति हरयः औः इकार
रत्वस्यउकारांतस्यचधिविसर्गेएकारउकारश्चभवति हेहरे हेहरी हेहरयः हरिंहरीहरीन् टाना
स्त्रियां इकारांतादुकारांताच्चपरस्यनाभवति अ स्त्रियां हरिणाहरिभ्यांहरिभिः ङितिर इकारांतस्य
उकारांतस्यचङितिपरेएकारउकारश्चभवति एऽअय्र ह रये हरिभ्यां हरिभ्यः हरेः ङसङसोपदोत्तापरस्यङसिङ
सोरकारस्यलोपोभवति हरिभ्यां हरिभ्यः हरेः हरयोः हरीणां हेरौ अपिनेऽङङ्याप्तरस्यङेरोभवति सवद्धिव मि
तिरेः इतिवियरेरेलोपोभवति हरौ हर्योः हरिषु एवमग्निगिरिरविकविप्रमुखयः पुल्लिंगाः उकारांतःपुल्लिंगवाय्ब
नाम्यकारात्तयोंगोत्तरेरवसाः सिद्धंति साधुःसाधवो साधवे साधू साधवः साधूनां साधुनामिति साधवेना
इत्यसौसाधुभिः साधो साधवे साधु साधोः साधूनां साधुषु साधौ साधवोऽसाधवः सखिशब्दस्यभेदः सोऽकर्षशास्ते:

सारस्वतप्र० ३

न सखिशब्दस्य सिरूपं न भवति सिद्धाद्विलोपः सखा अथ सखिशिशोर्णादेकारो भवति हे सखे सख्युः स
खिशब्दस्य ऐकारादेशो भवति पंचसु परेषु सखीनिर्दिष्टस्यादेशासदंतस्य लोपः आट्देशः सखायौ सखायः द्वि
वचनस्यावादेरसि सखायां सखायः सखायौ सखीन् सखिपतोर्वा सखिपतिभ्यां ङेङस्योः ङ आगमो भवति टा
ङिङसुपरतः दीर्घान्तान्न भवति सख्या पत्या आगमशासनमनित्यमिति न्यायात् सखिना पतिना सखिभ्यां सखिभिः स
ख्ये सखिभ्यां सखिभ्यः ङसिङसोः सखिपतिभ्यां ... माग्मो भवति ङसिङसोः ङसिकारपरे सख्युरुस्यङतिति
ते ङकारांतात्परस्य ङसिङसोर्भवा ... रस्य उकारो भवति सखिन् शिष्टाद्विलोपः सख्युः
सखिभ्यां सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनां सख्यु ... सख्युर्वचने ङे ... सखिपत्यौ
मिनामाग्मः सख्यौ सख्योः सखिषु पतिशब्दस्य ... समासादिमीयोर्वशब्दस्य ... सखिवत् प
तिः समासे सखिवद्वक्तव्यः तेन समासान्तमेकादशा ... भवति प्रजापतिना प्रजापतये भूपतिना भूपतये इत्या
दि द्वित्रोश्चेति नित्यं द्विवचनान्तः द्विप्रकृतिस्थिते त्यदादेरेश्चादेशः त्यदादेशेरकारो भवति स्यादौ परे द्वौ द्वाभ्यां
द्वयोः त्यदादीनां श्रस्मादः त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः त्रिशब्दप्रकृतिस्थिते त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः २ त्रयी बहु
वचने त्रयाणां प्रकृतिस्थिते त्रेः त्रयादेशो भवति त्रिशब्दस्य ... त्रयाणां ... आमि परे कति
शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः कतिशब्दो ... कति कति कतिभिः कतिभ्यः २ कतीनां कतिषु ३

तिष्ठ त्रिशुचाम ... ईकारान्तः पुल्लिंगः सुश्रीशब्दः ... वर्तिनोरिवृवोः स्वरे धातोरीकारोकारयोरियुवौ
भवतः स्वरे परे सुश्रीः सुश्रियौ सुश्रियः हे सुश्रीः सुश्रियं सुश्रियौ सुश्रियः सुश्रिया सुश्रीभ्यां सुश्रीभिः सुश्रिये
सुश्रियः २ सुश्रियोः सुश्रियां सुश्रियि सुश्रियोः सुश्रीषु तथैव सुधीशब्दः एवं ह्रकारान्तः स्वयंभूशब्दः स्वयंभूः स्वयं
भुवौ स्वयंभुवः हे स्वयंभूः इत्यादि अथ ... स्वरादौ ... सेनानीशब्दस्य वि
शेषः ... स्वरादौ विशेषः ... धातोः ... संयोगः पूर्वस्य ... ईकारोकारयोः ... तदंतस्य
... ईकारस्य ऊकारस्य ... वकारयकारौ ... यतः स्वरे परे ... इति ... सुधीः
... यिद्वा ... सेनानीः ... सेनान्यौ सेनान्यः हे सेनानीः सेनान्यं सेना
न्यौ सेनान्यः सेनान्या सेनानीभ्यां सेनानीभिः सेनान्ये सेनानीभ्यां सेनानीभ्यः सेनान्यः सेनानी
भ्यः सेनान्यः सेनान्योः सेनान्याम् ... सेनान्यां सेनानीनां ... ग्रामणीशब्दो ...
... सेनान्यां सेनान्योः सेनानीषु पूर्वं ... अकारान्ताः ... द्वि विना
सेनानीवत् यवक्रीः यवक्रियौ यवक्रियः ... यवक्रियमित्यादि अथ ... ईकारस्यैव वातप्रमीः वातप्रम्यौ इ
त्यादि स्वरादौ ... अभिधानप्रमी ... अकारान्तः पुल्लिंगः पितृशब्दः ...
कारान्तात्परस्य ... भवति ... पितृ पंचसु ... अकारो भवति ... पितरौ पित

४

सारस्वत

ङे ऋस्य र ऋकारान्तात्परस्य ङेर् रं भवति सखरिव देवितः देवितरौ देवितरः पितरं पितरौ पितॄन् पित्रा पितृभ्यां पि
तृभिः पित्रे पितृभ्यां पितृभ्यः ऋतो ङः उः पितुः पितृभ्यां पितृभ्यः पितुः पित्रोः पितृणां ङौ ऋकारस्य ऽर् भवति ङौ
परे पितरि पित्रोः पितृषु एवं भ्रातृजामात्रादयः स्वसृ नामि दीर्घ विकल्पः नृणां नृणां क्रोष्टुशब्दस्य पुंवद्भाव
षः स्त्रीरादेश सकारस्य प्रत्यय संबन्धिनाकारस्य ऽर् भवति पञ्चस्वरेषु कर्तरि इति सिद्धे यदादेशा सद्वद्भव
ति तेन ऋकारान्तत्वेन सेरा [illegible] कर्तारौ कर्तारः कर्तारं कर्तारौ कर्तॄन् इति सर्ववत्
एवं नप्तृ प्रभृतयः उकारान्तस्यापि क्रोष्टुशब्दस्य [illegible] क्रोष्टा
क्रोष्टारौ क्रोष्टारः हे क्रोष्टो क्रोष्टारं क्रोष्टारौ [illegible] क्रोष्टून् तृतीयादौ
[illegible] क्रोष्टुना क्रोष्टुना क्रोष्ट्रा [illegible] क्रोष्टुभिः क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रो
ष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रोष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः [illegible] क्रोष्टूनां क्रोष्टरि [illegible]
क्रोष्टौ क्रोष्टुना क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्टुषु ऋकारान्ताः एवमाद्यपि [illegible]
सिद्धाः एकारान्तः पुंल्लिंगः सुरेशब्दः [illegible] ऐकारादेशो भवति सकारसकारादौ [illegible]
रा: सुरायौ सुरायः हे सुरा: सुरायं सुरायौ सुरायः सुराया सुराभ्यां सुराभिरित्यादि
ओकारान्तः पुंल्लिंगो गोशब्दः [illegible] ओकारस्यौकारादेशो भवति पञ्चस्वरेषु गौः गावौ गावः हे गौः [illegible]

8

गामिति ओकारस्याकारो भवति अमि शसि च परे गां गावौ गाः गवा गोभ्यां गोभिः गवे गोभ्यां गोभ्यः गोः गोभ्यां
गोभ्यः गोः गवोः गवां [illegible] ओकारस्य [illegible] गोनां गवि गवोः गोषु
एवं द्योशब्दः ओकारान्तः पुंल्लिंगो ग्लौशब्दः [illegible] स्वरादावावादेशः ग्लौः ग्लावौ ग्लावः
हे ग्लौरित्यादि इति स्वरान्ताः पुंल्लिंगाः २ अथ स्वरान्ताः स्त्रीलिंगाः आकारान्तः स्त्रीलिंगो गंगाशब्दः [illegible]
आबन्तात्परस्य सेर्लोपो भवति गंगा आप् आबन्ताद् परम् ईकारमापद्यते [illegible] गंगे गंगाः [illegible]
आबन्तात्परो [illegible] भवति हे गंगे हे गंगे हे गंगाः [illegible] गंगां
गे गंगाः [illegible] आबन्तस्य [illegible] भवति [illegible] गंगया गंगाभ्यां गंगाभिः
[illegible] आबन्तात्परेषां ङितां [illegible] भवति [illegible]
गंगायै गंगाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः गंगाभ्यां [illegible] गंगायाः गंगयोः गंगानां [illegible] आब
न्तात् [illegible] भवति गंगायां गंगयोः गंगासु एवं [illegible]
सर्वादीनां हि [illegible] आबन्तात्सर्वादेः परस्याटः सुडागमो भवति सर्वस्यै [illegible]
भवति सर्वस्यै सर्वस्याः सर्वस्याम् [illegible] सर्वासां [illegible]
[illegible] जरसौ जरे जरसः जरा हे जरे हे [illegible] जरसः जरसं जरां जरसौ जरे

9

सारस्वत॥

जरसः जराः जरसा जरया जरोभ्यां जराभ्यां जराभिः जरसे जरायै जरसः जरायाः २ जरसोः जरयोः
जरसोः जरसां जराणां जरसि जरायां जरसोः जरयोः जरासु। सोमपा शब्दः रुंवत्। इकारान्तः स्त्रीलिंगो बुद्धिशब्दः
तस्य प्रथमाद्वितीययोः हरिवत् प्रक्रिया बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः हे बुद्धे हे बुद्धी हे बुद्धयः बुद्धिं बुद्धी बुद्धीः स्त्रीलिंगत्वान्न
त्वाभावः बुद्ध्या बुद्धिभ्यां बुद्धिभिः स्त्रियां वर्तमानात् इकारोकारान्तात् परेषां ङितां वचनानां वा आडागमो
भवति बुद्ध्यै बुद्धये बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्धि बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्ध्योः बुद्धीनां स्त्रियां योः
इदुद्भ्यां स्त्रियां वर्तमानात् इदुद्वर्णान्तात् स्त्रियां वर्तमानात् परस्य ङेः आम् भवति बुद्ध्यां बुद्धौ आमागमा
सावेव आमो ... एवं मति श्रुति गति कीर्तिप्रभृतयः एवं धेनु रज्जु सिंधु प्रभृतय उकारा
न्ताः स्त्रीलिंगाः ... ईकारान्तः स्त्रीलिंगो नदीशब्दः द
... दीर्घान्नद्याः ... स्त्रियां
वर्तमानयोः नित्यस्त्रीलिंगयोः ... भवति हे नदि हे नद्यौ हे नद्यः नदीं नद्यौ नदीः नद्या नदीभ्यां नदीभिः स्त्रि
... नित्यं स्त्रियां वर्तमानात् ईकारान्तात् ऊकारान्तात् ङितां वचनानाम् आडागमो भवति नद्यै नदीभ्यां नदीभ्यः नद्याः नद
दीभ्यां नदीभ्यः नद्याः नद्योः नदीनां नद्यां नद्योः नदीषु एवं गौरी ... कुमारी किशोरी प्रभृतयः लक्ष्मी श
ब्दस्य ... लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः हे लक्ष्मि हे लक्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः लक्ष्मीं लक्ष्म्यौ लक्ष्मीः लक्ष्म्या लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मीभिः

लक्ष्म्यै लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मीभ्यः लक्ष्म्याः लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मीभ्यः लक्ष्म्याः लक्ष्म्योः लक्ष्मीणां लक्ष्म्यां लक्ष्म्योः लक्ष्मीषु
... हे लक्ष्मि हे लक्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः स्त्रीशब्दस्य ... स्त्री स्त्रियौ २ स्त्रीशब्दस्य
... स्त्रियौ स्त्रियः हे स्त्रि हे स्त्रियौ हे स्त्रियः ... अमि शसि च परे स्त्रीशब्द
स्य ... भवति स्त्रीं स्त्रियं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीभ्यां ... नदीवत् श्रीशब्दस्य ...
... श्रीः ... श्रियौ श्रियः हे श्रीः हे श्रियौ हे श्रियः श्रियं श्रियौ श्रियः श्रिया श्रीभ्यां श्रीभिः
... स्त्रियां वर्तमानानां ङितां आमागमो भवति श्रियै श्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्यः श्रियाः श्रि
यः श्रीभ्यां श्रीभ्यः श्रियाः श्रियः श्रियोः ... श्रियां श्रीणां श्रियाम् श्रियि श्रि
यो ... श्रीषु एवं धी ह्री प्रभृतयो ... वधूशब्द
... वध्वौ वध्वः हे वधु ... ऊकारान्तो ... प्रक्रिया ... स्त्रीलिंगत्वान्न
त्वाभावः एवं चमूः ... भ्रूः ... स्त्रीलिंगत्वान्नत्वाभावः ऐकारा
न्तो रैशब्दस्तस्य रैशब्दवत् प्रक्रिया रैः रायौ रायः ... ओकारान्तो गोशब्दः ... गौः गावौ गावः ... इत्यादि
... औकारान्तो नौशब्दस्य ... नौः नावौ नावः ... इत्यादि इति स्वरान्ताः स्त्रीलिंगाः अथ
स्वरान्ता नपुंसकलिंगाः ... तस्य प्रथमाद्वितीययोः ...
... स्यात् ...

सकलिंगात्परयोः स्यमोर्लुग्भवति अक्षेद्रे अदः सोऽस्मोन्नकारस्य लोपः अमो मादेशं शब्दाद्यनाद्यं कुलं
हे कुल ईमौ २ नपुंसकलिंगात् औ ईकारादेशो भवति कुले डस्वशसोः शिः २ नपुंसकात्परयोर्जस्शसोः शि
र्भवति शकारः सर्वादेशार्थः शुटः शिश्च सर्वनामस्थानसंज्ञः अमुडागमः २ नपुंसकस्य नुमागमो भवति धौटि परे यमा
दादागमस्य न भवति मिदंत्यात्स्वरात्परो वक्तव्यः उकारोच्चारणार्थः नोपधायाः २ नान्तस्योपधायाः दीर्घो
भवति धौटि परे धिवज्जिनिष्ठ नामिव कुलानि हे कु ले हे कुलानि कुलं कुले कुलानि कुलेन कुलाभ्यां
कुलैः इत्यादि एवं ज्ञेया कुला कर्तृवादयः अन्यादेः २ अन्यादेः परयोः स्यमो
स्तर्भवति तकारः सर्वादेशार्थः अन्यत् अन्ये अन्यानि पुनरपि अन्यान् अन्येन अन्यानि हे अन
द हे अन्ये हे अन्यानि अन्येन अन्याभ्यां अन्यैः अन्यस्मै अन्याभ्यां अन्येभ्यः अन्यस्मात् अन्याभ्यां अन्ये
भ्यः अन्यस्य अन्ययोः अन्येषां अन्यस्मिन् अन्ययोः अन्येषु एवं अन्यतर इतर कतर कतम एकत
रादयः प्रतिषेधः एकतरं इकारान्तोऽस्थिशब्दः नपुंसकात्स्यमोर्लुक् च नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमोर्लुग्भवति
अस्थि ह्रस्वान्नपुंसके संबोधने वा गुणो वक्तव्यः हे अस्थि हे अस्थे हे अस्थिनी हे अस्थीनि उक्तं हि संबोधने तु नस्या
द्विरूपं सान्तं तथा नान्तमथाप्यदन्तं माध्यंदिनिर्वष्टि गुणं त्विगन्ते नपुंसके व्याघ्रपदां वरिष्ठः नामिनः स्वरे नामिंत
स्य नपुंसकस्य नुमागमो भवति स्वरे परे अस्थि अस्थिनी अस्थीनि अस्थि अस्थिनी अस्थीनि अस्थ्नादयः

अस्थ्नादेश अस्थ्यादीनामनागमो भवति इकारस्याडकारो भवति आसादौ स्वरे परे अल्लोपः स्वरे ...
वशात् आसादौ नान्तस्योपधाया अकारस्य लोपो भवति आसादौ स्वरे परे मकारवकारान्तसंयोगादेरस्य न भवति
अस्था अस्थिभ्यां अस्थिभिः अस्थ्ने अस्थिभ्यां अस्थिभ्यः अस्थ्नः अस्थिभ्यां अस्थिभ्यः अस्थ्नः अस्थ्नोः अस्थ्नां वोडी
२ नान्तस्य नाम ईड्योः परयोरकारस्य लोपो भवति अस्थ्नि अस्थनि अस्थ्नोः अस्थिषु एवं दधिसक्थ्यक्षिशब्दाः
: वारि वारिणी वारीणि हे वारि हे वारे हे वारिणी वारीणि वारि वारिणी वारीणि वारिणा वारिभ्यां वारिभिः इ
त्यादि नपुंसकस्य १ नपुंसकस्य ह्रस्वो भवति यथा ग्रामणि स्वरादौ नामिनः स्वरे इति नुमागमः ग्रामणिनी ग्रा
मणीनि पुनरपि द्वितीया ध उक्तः पुमानेनेत्युक्तभाषितपुंस्कं
दौ स्वरे परे पुंवद्वा भवति ग्रामण्या ग्रामणिना ग्राम णिभ्यां ग्रामणिभिः ग्रामण्ये ग्रामणिने ग्रामणिभ्यां ग्राम
णिभ्यः ग्रामण्यः ग्रामणिनः ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभ्यः ग्रा मण्यः ग्रामणिनः ग्रामणिनोः ग्रामण्योः ग्रामण्यां उमत्स्य
ऽमिदीर्घः ग्रामणीनां ग्रामण्यां ग्रामणिनि ग्रामण्योः ग्रामणिनोः ग्रामणिषु सोमपादय एवं उकारान्तो मधुशब्दः तस्य
ऽपि नामिनः स्वरे नुमागमः मधु मधुनी मधूनि हे मधु हे मधो हे मधुनी मधुना मधुभ्यां मधुभिरित्यादि ऋकारां
तः स्वस्वशब्दयोर्ग्रामणीवत् ऋकारान्तः कर्तृशब्दः कर्तृ कर्तृणी कर्तृणि हे कर्तः हे कर्तृ हे कर्तृणी हे कर्तृणि
कर्तृ कर्तृणी कर्तृणि कर्त्रा कर्तृणा कर्तृभ्यां कर्तृभिः कर्त्रे कर्तृणे कर्तृभ्यां कर्तृभ्यः कर्तुः कर्तृणः कर्तृणो

सारस्वत

११

क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रोष्ट्रोः क्रोष्टुषु ॥ एकारान्तः अतिरिशब्दः अथ मतिक्रान्तमतिरि
इति द्विः स्यादेशो संध्यक्षराणामिकारो वा रोवक्तव्यो अतिरि अतिरी अतिरयः अतिरिं अतिरी अतिरिः
णा अतिराया अतिरायां अतिरासिः इत्यादि ॥ उकारान्तः उपगोशब्दः सर्वमपि वत् ॥ उपगु उपगुना उपगुन्दि उपगुनाउ
पगवो उपगुस्यां उपगुसिः अकारान्तः अतिनौशब्दो मधुशब्दवत् इति स्वरान्ता नपुंसकलिंगाः ॥ अथ व्यंजनान्ताः पुल्लिं
गाः तत्र हकारान्तो ऽनडुह्शब्दः ॥ चतुरनडुहोरामाग मोवक्तव्यः ॥ सावनडुहः ॥ अनडुह्शब्दस्य सौ परे आ
गमो भवति संयोगान्तस्य लोपः ॥ संयोगान्तस्य पदस्य पदान्ते लोपो भवति वकारादेशो ऽनडुहः स्वमो भवति
यथा अर्थवत् दसेध सेलोपः अनड्वान् अन ड्वाहौ अनड्वाहः ... अनड्वाह
डाहौ ... भवति हे अनड्वन् हे अनड्वाहौ हे अनड्वाहः अनड्वाहं अनड्वाहौ अनडु
हः अनडुहा वसास्रंसेः वसस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः पदान्ते दो भवति रसेधदातेव ... अनडु
द्भ्यां अनडुद्भिः अनडुहे अनडुद्भ्यां अनडुद्भ्यः अनडुहः अनडुद्भ्यां अनडुद्भ्यः अनडुहः अनडुहोः अनडुहां अनडुहि अ
नडुहोः अनडुत्सु ॥ गोदुह्शब्दस्य भेदः दादेर्घः दादेर्धातोर्हकारस्य घो भवति झसे पदान्ते च ॥ गोदुह् इति
स्थिते आदिजबानां झसान्तस्य झसाः ... धातोर्झसान्तस्यादौ वर्तमानानां जबानां झसा भवति सकारे ध्वा
पदे ... ... भवति यथा गोधुक् गोधुग् गो

दुहौ गोदुहः हे गोधुक् हे गोधुग् गोदुहं गोदुहौ गोदुहः गोदुहा ... इति स्थिते आदिजबानां
कारस्य झसे ... गोधुग्भ्यां गोधुग्भिः गोदुहे गोधुग्भ्यां गोधुग्भ्यः गोदुहः गोधुग्भ्यां गोधुग्भ्यः गो
दुहः गोदुहोः गोदुहां गोदुहि गोदुहोः गोधुक्षु इति स्थिते ... किलाच
सः ... गोधुक्षु ॥ मधुलिह्शब्दस्य विशेषः ... भवति ...
... ... मधुलिट् मधुलिड् मधुलिहौ मधुलिहः हे
मधुलिट् हे मधुलिड् मधुलिहं मधुलिहौ मधुलिहः मधुलि ... मधुलिड्भ्यां मधुलिड्भिः इत्यादि ॥
... ... मित्रध्रुक् मित्रध्रुग् मित्रध्रुट् मि
त्रध्रुड् मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः मित्रद्रुहं मित्रद्रुहौ ... मित्रद्रुहः मित्रद्रुहा मित्रध्रुग्भ्यां मित्रध्रुग्भि
र्वा मित्रध्रुड्भिः इत्यादि ... ...
... ... भवति ... मित्रध्रुग्भ्यां ... ... चत्वा
... ...
... ... भवति
... ... 12

१२

सारस्वतस्
१३

॥इति संज्ञा॥ ॥ वर्णीकादयः॥

वत्तुरस्य अनामसत्तस्य लोपश्च भवति स्ये घटे तेषां लोपे राज्ञः राज्ञा राजानः अल्लोपः
स्वरे लोपः देयाजन राजानं राज्ञानौ अल्लोपः स्वरे सोः युम्मिरिति हेनन्नस्य स्थाक्कारः अल्लोपः राज्ञः राज्ञा
अल्लोपस्तनसबिरिति नियमादल्लोपो भवति राजस्या राजभिः राज्ञे राजभ्यां राजभ्यः राज्ञः राजस्यां राज्ञ
म्यः राज्ञः राज्ञोः राज्ञां देशः राज्ञि राज्ञनि राज्ञोः राजसु एवं यज्वन् ब्रह्मन् सुधर्मन् प्रभृतयः अग्रवत्वादि
निष्ठिघोपधादल्लोपो नास्ति अन्यत्र यत्र यज्ञाश्च नाघवस्व राजन् वाक्यवत्र क्रिया शब्दावित विशेषः
आदेः आदेर्वकार व्रजशब्दोति शब्दावीस्तरत्वे ईकारे इवव श्वनः श्वना श्वन्या श्वसिस्थ्यादि श्वव
नशब्दे उवकारस्य ते ह्मात सवर्णे दीर्घः युवन् राज्ञत्यादि मघवन् शब्दे उवकारस्य वेदते मघ
मघोनः मघोनाअस्यादि पथिन शब्दस्य भेदः इतोऽत्व अंतस्य एतस्मात् इथ पथ्यादीनामिकारस्याअत्व
अंत वति पथः पथ्यादीनामकारस्यातुमागमो भव ति एवं सुपरे पमत्र सिङ्घतिस्थिते आत्सोः पथ्यादीनां
टेरा भवति सोःपरे पंथाः पंथानो पंथानः पंथाः पंथानं पंथानौ पथः टेः पथ्यादीनां टेर्लोपो भवति शब्दावोभ्यरे
पथः पथा पथिभ्यां पथिभिः लोपयति इतरत्र विनिमित्तं कार्यं समुत्तरं पथिषु राजान् त्यादि एवं मथिन् ऋभुक्षिन्
शब्दो दधिशब्दस्य भेदः इत्यादि उपसोऽत्र परवबरत्र अस्य नत्वं तेषां नौ सो चा अन्यपरे उपधाया दीर्घो भवति
दंडी दंडिनौ दंडिनः देवदत्तश्च स्यादि अल्लोपश्च वत्सो ह्रस्वः देवतास्वस शब्दावी इलोपः तत्तोः अंत

॥ अत्र पर्व ह्रस्व नित्य संगो ॥
॥ इति इद्विपन्त्रमपवर्तनः ॥
भनि गि आपत्र॥

१३

पदमुक्तिः
पंथानोत्रीपादानं एवं शब्दार्थ प्रापकोक्ता ॥ सर्व्वाणिका ॥
पथिसन्नौ पथ नापधारोत्र ॥
पंथानौ ॥ पथ ॥
मकारोत्र ॥

॥ लोपे शब्द्ध अवघ ॥
॥ मोते अवोने

॥ ओवर्णैकस्य स्थादेः पादमनर्थ भ्योमिनवनः त्रिया श्वनः ॥ कतिपयेषु संस्काराणां तेषां अपि तेषांस्यादि निरिक्षा विनिन्यामा स्यादौ ॥ इति भाष्यः ॥ ५

॥ लोपः स्वरे स्यादौ पन्नाबन्धैत्रत्वं ग्यतेर्लोपे यथेषु सते ॥

इकारस्य दीर्घश्च भवति अत्रवत्पिते नकारे यत्वधाने स्थितिश्चपरे पंचसंयोगो पांचा निषेधार्थः अष्टान् अष्टाभ्यां अष्टा
भ्यां अष्टाभिरित्यादि पंचन् शब्दस्थ अर्थवशात् संख्याशब्दः एवं सप्तन् नवन् दशन् वचनात् त्रिप्रभृतयः पंचपञ्च
शतिनिश्चिते इतसि शसोर्लुक् कार्यः षकारनकारांतसंख्यायाः परयोः जश्शसोर्लुग्भवति नाम्नोनलोपः अष्टौ पंचपंच
भिः पंचभ्यः २ ष्णः २ षकारनकारांतसंख्यायाः परस्यामो नुडागमो भवति दीर्घ नलोपौ पंचानां पंचसु एवं सप्तन् नवन्
प्रभृतयः अष्टन् शब्दस्य विशेषः अष्टनो दीर्घः अष्टौ अष्टाभ्यां परयोः जश्शसोर्वा औ भवति नित्यादिलोपः अष्टौ
२ अष्टौ २ जश्शसोर्लुक् वा अष्टासु अष्टनश्च परस्मिन् विभक्तिवाऽऽत्वं भवति अष्टभिः अष्टाभिः अ
ष्टभ्यः २ अष्टाभ्यः २ अष्टानां अष्टसु अष्टासु अ कारांत इदम् शब्दः इदमोऽयं पुंसि इदं शब्दस्य
पुंसि विषये अयं आदेशो भवति सिसहितस्य अयं द्विवचनादौ त्यदादेष्टेरिति अकारे इदम् अ इति स्थिते द
श्मः २ त्यदादीनामस्य मत्वं भवति स्यादौ परे इमौ इमे मे सम्बधितिविशेषः त्यदादिविशेषे लोपः इमं इमौ इमान्
अनादौ सोः २ इदमः अनादेशो भवति टौसोः परयोः टेन अनेन अनाभ्यां २ इदमः सकारे तकारे च परे अकारो भवति
अन्यस्य अकारयोः अन्या भ्याभिस् इदमदसो लिकिसेवत् भवति नसकारस्याऽकारः एभिः इदि एभिः अ
स्मै अस्माद्भ्यः अस्मात् आभ्यां अस्य अनयोः एषां अस्मिन् अनयोः एषु किमः शब्दस्य त्यदादेष्टेरिति सर्वत्र
अकारे कृते सर्ववद्रूपाणि कः कौ के इत्यादि मकारांत सर्वनाम शब्दाः तस्य स्मिंस्तत्र सामित्राणामितिनका

॥ अथ स्वरगमने ॥

॥ अत्र वर्ण समा
हितवाद्यस्य ग
निम्नित्वं इति
है वसवे ॥ अनि
मिते कृतिताम
त्र ॥

॥ इदमवरातोव ॥

सारस्वतप्र
१५

॥ अवसाने तत्त्वक्ष्‌ तत्त्वक्ष्‌ तत्त्वक्षौ तत्त्वक्षः तत्त्वक्षं तत्त्वक्षौ तत्त्वक्षः तत्त्वक्षा तत्त्वक्षभ्यामित्यादि अवस
शान्तः सम्राज्‌शब्दः अवस्थाजादेः षः ॥ २ अकारांतस्य शब्दांतस्य सम्राडादौ ... परिव्राज्‌ ञ्‌
जादेश्च षकारो भवति धातोर्धसे परे नाम्नश्च स्वरे पदांते च ... यथा ... शकारस्य दन्त
वति धातोर्धसे परे नाम्नश्च स्वरे पदांते च अवसाने सम्राट्‌ सम्राड्‌ सम्राजौ सम्राजः सम्राजा सम्राड्भ्यामित्यादि प
रिव्राजादयः दकारांताः सुहृदादयः सुहृत्‌ सुहृद्‌ सुहृदौ ... तदादेः सर्वनाम्नो ... सः ॥ त
दादेस्सकारस्य सौ परे सत्वं भवति स्यः त्यौ त्ये ... त्यच् त्येन त्याभ्यां त्यैः त्यस्मै त्याभ्यां त्येभ्यः त्यस्मा
त्त्याभ्यां त्येभ्यः त्यस्य त्ययोः त्येषां त्यस्मिन् त्ययोः ... त्येषु एवं सः तौ ते यः यौ ये इत्यादि सम्बोधनं प
एतौ एते एनदोऽन्वादेशे द्वितीयाटौस्स्वेनो वा वक्तव्यः ... एनं एतं एनौ एतौ एनान्‌ एतान्‌ एनेन एतेन एताभ्यां
एतैः एतस्मै एताभ्यां एतेभ्यः एतस्मात्‌ एताभ्यां एतेभ्यः एतस्य एतयोः एनयोः एतेषां एतस्मिन्‌ एतयोः एनयोः ए
तेषु षकारांतस्तत्त्वप्राट्‌शब्दः तत्त्वप्राट्‌ तत्त्वप्राड्‌ तत्त्वप्राषौ तत्त्वप्राषः तत्त्वप्राड्भ्यां तत्त्वप्राट्सु इत्यादि शकारांतोऽ
ग्निमथ्‌शब्दः अवसाने वा ... अग्निमत्‌ अग्निमद्‌ अग्निमथौ अग्निमथः अग्निमद्भ्यां अग्निमत्सु इत्यादि च
कारांतः प्रत्यञ्च्‌शब्दः ... इति स्थिते ... इति नसयोः ...
... भवति धातोर्धसे परे नाम्नश्च स्वरे पदांते च प्रत्यङ्‌ प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः हे प्रत्यङ्‌ प्रत्य

॥ किंचिद्विशेषः ... ॥ ६

॥ ... ॥ १

प्रत्यञ्चौ ... प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः
प्रतीचे प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रतीचोः प्रतीचां प्रतीचि प्रतीचोः प्रत्यक्षु एवं तिर्यञ्च्‌शब्द
स्य तिरश्चादयः ॥ तिरश्चादयो निपात्यंते ... ईकारे च तिरश्चः तिरश्चा उदीचः उदीचा समी
चः समीचा इत्यादि नकारांतो महत्‌शब्दः महान्‌ महांतौ महांतः हे महन्‌ हे महांतौ महांतं महांतौ महतः म
हता महद्भ्यामित्यादि एवं ... तकारांत ... तकारांतस्य अन्‌शब्दस्य ... नकारस्य
अकारात्‌ ... आगमो भवति ... सांतस्य ...
... दीर्घो भवति एवं ... महांतौ महांतः हे महन्‌ म
हांतं महांतौ महतः महता महद्भ्यां महद्भिरित्यादि ... अकारात्‌ ...
... भवति ... भवान्‌ भवंतौ भवंतः हे भवन्‌ भवंतं भवंतौ भवतः भवता भ
वद्भ्यां भवद्भिरित्यादि ... भवत्‌ ... भवंतौ भवंतः इत्यादि एवं ...
यः शकारांतो विश्‌शब्दः ... विट्‌ विड्‌ विशौ विशः
हे विट्‌ विशा विड्भ्यां विड्भिः इत्यादि ...
...

× क्षेव ×

सारस्वतस्य
१४

॥ सर्वनामत्वात्तिविधाद्वरणा ॥
॥ आशिषु ४२ ॥ शिष्ट्वर्यविद्या ॥

तामिदरे धृमाध्र्हस्य कविद्यद्यान्तेविपदांततात्रछठ्मीया तेज्दोर्दधादिशिनिधिनलाप्चमकाः दोषं दोषसंज्ञ
शुद्वविषद्वतीनांघक्तारस्यारेफोलवति रसेपदांतेच दोः दोषौ दोषः दोष दोषौ ज्ञासादीषप्रेतंततावाचक्तावा दो
षः दोषः दोषादोषाभ्यां दोष्णां दोषत्सु दोर्षि दोषसि इत्यादि सजाधाश्रिशोः रसेपदांतेवदीर्घविद्द्धयः सजूः सजूः
उकारोपधविधानार्थं उमस्सुसङ्तिस्थिते त्रिलोपः पुमान्नवकृतिदीर्घः संयोगांतलोपः क्षेयः सलोपः
पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुमन् पुमांसं पुमांसौ पुंसः पुंस्त्या पुंभिः इत्यादि असंनेवेडसः कन्स्तुपि
कौरितिसलोपः सुहृ एवंविद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं विद्वांसौ वसोर्वउजूर्
सोःसंबधीवकारस्यउत्प्राप्नोति ज्ञसादौस्वरपरे नंदि नेईर्घिईकारश्च विदुषः विदुषा वसादेरुक्तिदं तिव
स्त्यौविद्वद्भिः इत्यादि एवं तुस्थिर्वेसुपथ्विंवसंनेमिवस् सुवचस्‌ सुवचसौ सुवचसः सांतिदीर्घः सुव
चाः सुवचसौ सुवचसः हे सुवचः सुवचसं सुवचसौ सुवचसः सुवचसा सोर्विसर्गः रसेव उत सुवचोभ्यां सुवचो
भिः सुवचस्सु इत्यादि एवंउशनस्‌ शब्दः उशनस्शब्दस्यानेदः उशानसः उशनसउश्देरासु अनेडसइत्यनेया
सेस्येदीर्घवति निज्ञाद्विलोपः उशना उशनसौ उशनसः उशनसोः क्षेसंततानंतताऽडंततावक्तव्या हे उशनः हे
उशनम् हे उशन उशनसं उशनसौ उशनसः उशनसा उशनोभ्यां उशनोभिः इत्यादि अदस्शब्दस्यभेदः
॥ उशनसः शुक्रे सोमः त्रैवकासि व कवि ॥

अदसिति सर्वत्राऽकारः अदसुङतिस्थिते सोसलौ सोपरेअदसोऽकारस्यऔकारोभवति सलोप असौ असः सेरौकारा
देशोभवति असौ द्विवचनेअदसुडति दस्मः मात्स्य [illegible] अदसोमकारात्परस्याकारस्यऊकारः
रः दीर्घस्यदीर्घऊकारोभवति अमू बहुवचनेसर्वादिवत्‌ जसः अमी अमेडतिस्थिते एत्वात्परस्येकारः बहुत्व
सम्बन्धेऽदसः एकारस्यईकारोभवति अमी अमुं अमू अमून् अमुना अमूभ्यां त्रयो वचनेषु अनेकतवचने तृतीया वैदेशे अमुना
वचने अमीतात्त्व अकारः अमुष्मै अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्मात् अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्य अमुयोः अमीषाम् अमु
ष्मिन् अमुयोः अमीषु सामान्येऽदसः कःस्यात्‌ दिवच्च असकौ असुकौ असुकेइत्यादि इति
सांताः पुंलिंगाः १ अथहलंताः स्त्रीलिंगाः उपानत्शब्दस्य नहोधः नहोहकारस्य
धकारादेशोभवति रसेपदांतेच वावसाने तवदवद उपानत् उपानहौ उपानहः हे उपानत् हे उपान
द् उपानहं उपानहौ उपानहः उपानहा उपानद्भ्यां उपानद्भिः इत्यादि वहसंतोदिवशब्दः दिवसाऽऽ दिवशब्दस्य
स्यवकारस्यऔकारादेशोभवति सोपरे द्यौः दिवौ दिवः हे द्यौः [illegible] दिवोवकारस्यात्‌ आकारादे
शोभवति अमिपरे द्यां दिवं दिवौ दिवः दिवा [illegible] दिवशब्दस्य उकारो भवति रसेपरे द्युभ्यां द्युभिः इत्यादि
[illegible] सितां व [illegible] द्युषु वतः सुहृतो
॥ [illegible] ॥

15

सारस्वतसू
११

तावादेशौ भवतः अस्मात्स्वरस्य रकारश्च तत्र स्त्रियां त्रिचतुरोस्तिसृचतसृ इति भवति तिस्रः तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृ
णां चतसृणां नामि दीर्घः तिसृणां चतसृणां क्वचित्सिद्धत्वात् तिसॄणां चतसॄणां चतसृणां च
तसृषु रेफांतो गिरशब्दः वोर्विहसे च धातोरिकारोकारयोर्दीर्घो भवति रेफवकारयोर्हसपरयोः गीः गिरौ
गिरः हे गीः गिरं गिरौ गिरः गिरा गीर्भ्यां गीर्भिः इत्यादि एवं पुरादयः धकारांतः समिध्शब्दः सावसाने समि
त् समिद् समिधौ समिधः इत्यादि भकारांतः ककुभ्शब्दः सावसाने ककुप् ककुब् ककुभौ ककुभः
ककुभं ककुभौ ककुभः ककुभा ककुब्भ्यां ककुप्सु इत्यादि दकारांता सादादयः तेषां
तादादेशे ङिति सर्वनाम्नः आबंतः स्त्रियाम् त्यादेशे दीर्घत्वं सत्र स्या त्ये त्याः सा ते ताः त्यादेय
ष्टाबायं एतेषां शेषं सर्ववत् एवं का के काः इयं यांत इदम्शब्दस्य स्त्रियामियं भवति
इयं इमे इमाः इमां इमे इमाः अनया आभ्यां आभिः अस्यै आभ्यां आभ्यः अस्याः आभ्यां आभ्यः अस्याः
अनयोः आसां अस्यां अनयोः आसु वकारांतः दिवशब्दः दिवः द्यौः दिवौ दिवः दिवं दिवौ दिवः दिवा द्युभ्यां
द्युभिः इत्यादि एवं स्त्रीवाचकादयः पकारांतः अप्शब्दो नित्यं बहुवचनांतः नाम्यतः इति दीर्घः आपः अपः
आपः अपः अद्भ्यः अप्शब्दस्य तकारादेशे दत्वं भवति अद्भिः अद्भ्यः अपां अप्सु शकारांतो दिश्शब्दः
दिशां दिशः दिग्भ्याम् इत्यादीनां ... भवति दिक् दिग् दिशौ दिशः हे दिक् हे दिग् दिशं दिशौ दि

शः दिशा दिग्भ्यां दिग्भिः इत्यादि षकारांतः त्विष्शब्दः सावसाने त्विट् त्विड् त्विषौ त्विषः त्विषा त्विड्भ्यां इत्यादि
आशिस्शब्दः सज्जुषशब्दवत् ज्ञेयः आशीः आशिषौ आशिषः इत्यादि अदस्शब्दस्य स्त्रीलिंगे सोऽन्त्यलोपः स्त्रि
याम् आदीदेद्रेऽसे दस्य मः आबंतः स्त्रियामित्यापि विभक्तिकार्यं च असौ अमू अमूः अमूं अमू अमूः अमुया अमू
भ्यां अमूभिः अमुष्यै अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्याः अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्याः अमुयोः अमूषां अमुष्यां अमुयोः अमू
षु इति हसांताः स्त्रीलिंगाः २ अथ हसांता नपुंसकलिंगाः रेफांतो वार्शब्दः नपुंसकात्स्यमोर्लुक् वाः वारी
वारि हे वाः अयमृकारविशेषणमात्रं च वारा वाभ्यां वार्भिः इत्यादि चतुरशब्दस्य चत्वारादेशो नपुंसकत्वात्
चत्वारि चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्णां चतुर्षु नकारांतोऽहन्शब्दः अहन् अहनी अहानि अह्ना अहोभ्यां अहोभिः इत्यादि
ति स्यादेशे ... अदः ... अहः अह्नी अहानि
नलोपः स्यमोर्लुक् ब्रह्मणी ब्रह्माणि ब्रह्मणा ब्रह्मभ्यां इत्यादि एवं पर्व चर्म नर्म कर्म च शर्म च
पर्व च नामनामादयः नांतानां नेतानां ... एवं सर्वाणि भवति सुप्तादीनाम्
... भवति स्यादाविहिविशेषणत्वं ... यच्च यत् तच्च तत् एतच्च एतत्
... एतत् एतत् एतत् एतत् एते एते एतानि एतानि किं केन कानि कादीनि
इमानि च तृतीयादौ सर्वलिंगं च चकारांतः ... प्राञ्च् प्राची प्राञ्चि ... अद्भ्यः ...

सारस्वत
१६

ङस्ङसामोनामीति ङसाङसङसोर् ङसिङि अवादि तवममादेशौ वासमसद्वयसिविधौ ... युष्मदस्मदोरेकत्वे
मकारान्तः प्रत्ययेऽकस्यवचनस्य प्रत्ययः आदस्मद्वयस्य मोऽन्त्यस्य सोर्विसर्गः ङिवचनादौ टेरेतो ... स्मदस्मद्
मदोवावि अदः अम् अमिन अमन्तोऽस्मत्योऽस्मतिः इति ... ङसिद्दमातमस्वसंकः अ ... अस्मदयुष्मदस्म
दोः स्वसमतिस्यते तयोश्चवाच्य लिंगवाच्यत्विशयितिरोषु समानरूपं त्वमहंसिनाव युष्मदस्मदोः मिसाद्वितयो
र्वचनदतोतावादेशौ भवतः यथासंख्येन त्वं अहं प्रिय ... प्रियाहं युवावो द्विवचनेव युष्मदस्मदोर्द्विवचनेपर
युवआवइत्येतावादेशौ भवतः आमि प्रियौ युष्मदस्मदोः परस्य आम्भवति युवां आवां युष्मदस्मदो
र्जस्यासद्वितयोर्युष्मदस्मदोः यूयंवयंइत्येता वादेशौ भवतः यूयं वयं प्रियश्चय प्रियवयं त्व
मदेव्यं त्वमे युष्मदस्मदोः त्वमहइत्येतावादेशौ भवतः एकत्वेगम्यमाने अमस्याम् युष्मदस्मदोरु
णङ्भवति अमिसम्बन्धेसिमिवद्रे त्वां मां युवां आवां एतावादेशौ स्यादावितिवेक्तने नामातिदीर्घे नामोतो
वक्तव्याः युष्मान् अस्मान् त्वमयादेशौ वक्तने एकवचने युष्मदस्मदोरेङ्भवति टाङिङस्येतयोः परयोः त्वया
देशः त्वया मया युवाभ्यां आवाभ्यां युष्माभिः अस्माभिः त्वयमदेकस्य ङयासद्वितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यमम
ह्यंइत्येतावादेशौ भवतः तुभ्यं मह्यं प्रियतुभ्यं प्रियमह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां भ्यसस्त्यसम् युष्मदस्मदोः परस्य
भ्यसोभ्यमभवति अकारलोपश्चैताभ्यां प्रियतार्थः नेनादेशेन भवतः युष्मभ्यं अस्मभ्यं ङसिभ्यसोः अत् पंचम्यः

॥ तकारो नकारादित्यर्थ. अमोशुर्वादि ... अस्मदादि ... प्रयोजनमस्य ॥ ...॥

ङसिभ्यसोः सुर्भवति ताभ्यां मदादेशार्थः त्वमोदुवसत्तार्थः त्वत मत् युवाभ्यां आवाभ्यां युष्मत् अस्मत् त
वममङसा ङसामद्वितयोर्युष्मदस्मदोः तवममइत्येतावादेशौ भवतः तव मम युवयोः आवयोः सर्वादि
भ्यः सामाकं युष्मदस्मदोः परः साम आकंभवति युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युवयोः आवयोः युष्मा
सु अस्मासु १ अथानयोः सम्बन्धविशेषविधिं युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोः वानौ बहुवच
नेषु युष्मदस्मदोः षष्ठ्यास्ते नासमी आदेशाः भवति चतुर्थ्योः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासद्वितयोः तावेवद
वेसुद्धतेमे भवतः द्विवचनेनवानौ बहुवचनेवस् समसो स्वामीतिसमर्थयोः स्वामीमसान्निगतः
२ नमसेतगर्वनत्या देविमुमोक्षपूजायां ॥ ३२ स्वामीवासेज्ञो सोढ़ं दृष्टानो दानयोगेन
३ राजावोदासोतेदानं ज्ञानतोमुक्तसदनः ४ ४ देवोवाम् अवतादविष्णु नरकान्तो जनार्दनः
५ स्वामीवोवजतावाराज्ञो स्वामीनोऽसोजनार्दनः ६ ६ नमोवावृद्धो विष्णोर्ज्ञानतो वायतोधनः ७
मास्वदानं स्वांस्याधः एवएतेनः सुखः स्थिताः ८ ५ ४ आमान्स्मा अमासद्वितयोर्युष्मदस्मदोस्त्वामाइत्येता
देशौ भवतः एवएतेतामद्दासीद एवएतेमदत्तेदत्तं नासाद्यो पादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्ने ते आदेशा
भवति तवयेतावोराज्ञ अनेतस्याऽतिनात्र संबोधनेपदादौ नैतेभवन्ति साक्षयः १ देशानजडनां सोम देश
प्रत्यन्तस्य वाक्यसिद्धार्थ साक्षिसि पंक्ति समेति आदेशानभवंति तत्विपितृपाद ... एवं एवं त्वं ८

॥ ... ॥

॥आदेशा॥

सारस्वत
१७

पृथक् विना ऋते अन्तरेण नाना स्वस्ति अस्ति स्यात् दोषा नक्तं दिवा मिथ्या मिथस् अथ अथो सामि समं तथै
व नीचैस् उच्चैस् अन्तर् प्रातर् पुनर् ध्रुवम् अकस्मात् अद्य सद्यः साकं सार्धं समं सह अमा अन्तरा नमस् अ
वश्यं अमा मो नः प्रतिषिद्धं ईषत् किल खलु वै आराद् दूरात् हेतो येन तेन सुष्ठु इत्यादयो निपात
संज्ञो भवति तद्धितविभक्त्यन्ता निपात्यन्ते तस्मिन्निति तत्र यत्र कुत्र कुत्र तस्मिन्काले तदा यदा कदा सदा
तेन प्रकारेण तथा यथा कथं इत्थं तस्मादिति ततः ॥ अस्मादिति अतः इतः यतः कुतः परतः सर्वतः
कस्मिन्निति क्व अस्मिन्निति इह अधस्तात् पश्चात् परस्मिन्निति परेण आदिश्यते दक्षिणा
सांप्रतिदिक्षु दक्षिणादि संतिष्ठति किम् आमानादेः कश्चित् कश्चन क्वचन तदर्थ
नकालान्ताः साकल्यात् तूष्णीम् शीघ्रं उरीकृत्य उरीकृत्य उररीकृ
त्य सद्य आदिः कालेनिपात्यते संज्ञा अद्य सद्यः सांप्रतं संप्रति पूर्वेद्युः परेद्युः यर्हि त
र्हि प्रादिरुपसर्गः प्र परा अप सम् अनु अव निर् दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उद् अभि प्रति परि उप
अनु अन्तर् आविस् प्रादुस् अथ गणोपसर्गसंज्ञकाः प्रादयः अथ सर्वेऽपि प्रयोगाद्या: त
धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्तते तमेव विशिनष्ट्यन्योऽनर्थकोऽन्यः प्रयुज्यते । तदव्य
ययं तद्धितविभक्त्यप्रत्ययसंज्ञं भवति स्वरादिनिपातमव्ययम् ... आहो उताहो अथवा ऊम् १७

सु आप् इत्याद्यन्तं अव्ययसंज्ञं भवति अव्ययात् ... अव्ययस्यात् परस्माद्विभक्तेर्लुग्भवति यथाऽस्मिन्
वे ... अव्ययानां लिंगादिनियमः ... महत्वाद्यभिलिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्य
यम् ॥ तत्त्वान्तं ॥ अव्ययानि ॥ अथ स्त्रीलिंगविशेषविशिष्टादृष्टिप्रत्ययाः प्रदर्श्यन्ते आबादयः
स्त्रियां नीलामतः ... आप् प्रत्ययो भवति खट्वा मायो मेधा श्रद्धा वीराइत्यादि अकादिश्च
अपत्यकाः अस्त्री धटका कोकिला बाला वत्सा ... पिका शुद्धा ... कापिकृतः स्त्रियां कापि पर
स्त्रीषु अकारस्य इकारादेशो भवति कारिका ... विका आभिका ... संज्ञायां ...
... श्वेताम्बरादिषु ... स्त्रियां कापिपरे ...
... वेणिका ... नदिका नदीका ... ... अपसी तरवा ... भवति ...
... निपातः ... नाना ... ... अनेकार्थत्वात् ... ... आरोपित
ऋन्नेभ्यः स्त्रियां ङीप्प्रत्ययो भवति दंडिनी दंतिनी करिणी मालिनी ईपिरादि ... राज्ञी शुनी मघोनी
कर्त्री हर्त्री ... अपगवी ... ... भवति ... ... नसंख्या स्वस्रादेः पंचस्व
सा त्रिवः ... ... स्त्रियां ङीप्प्रत्ययो भवति ... ... गोमती भगवती
... स्त्रियां ङीप्प्रत्ययो भवति ... गोमती ...

18

॥इंद्रवरुणभवशर्व॥ ...॥

इंद्रादेर्योपश्चियामानुगागमो भवति ॥ इंद्राणी भवानी ॥ हिमारण्ययोर्महत्त्वे ॥ महद्धिमं हिमानी महदरण्य
नी ॥ यवनाल्लिप्याम् ॥ यवनानी ॥ यवाद्दोषे ॥ दुष्टो यवो यवानी ॥ मातुलोपाध्याययोर्वा ॥ क्षत्रियादाचार्यादर्यात्स्वार्थे क्षत्रियाणी
प मातुलानी मातुली ॥ उपाध्यायानी उपाध्यायी ॥ क्षत्रियाणी क्षत्रिया ॥ अयोगे ॥ क्षत्रिया ॥ अर्यी ॥ आचार्यात्स्मृत
त्वं ॥ आचार्यानी आचार्या ॥ आर्याणी आर्या ॥ ... सूर्यस्त्रियां ॥ ... ईषन्मात्रे ... वयसो ...
... गणस्य ... जातेरयोपधात् ॥ जातिवाचिनोऽ ... यकारोपधादकारान्तात्स्त्रियामीप्रत्ययो भवति ॥
... शूकरी ... कुक्कुटी ब्राह्मणी ॥ अयकारोप ... धात्किम् ... क्षत्रिया ... प्रथमवयोवाचिनोऽ
नदन्तादकारान्ताः ॥ कुमारी किशोरी कलभी ॥ प्र ... प्रथमवयोग्रहणात् ... स्थविरा ... ग्रहणात्
... शार्ङ्गरवादेः ॥ ... योनिवाचिनो ... स्त्रियामीप्रत्ययो ... भवति ॥ ... नर्तकी ... प्रहणात्
... ॥ अङ्गुलिः ॥ अङ्गुली ... अङ्गुलिः ... आली ... आलिः ...
... ॥ रात्रिः ॥ ... ईकारान्ताद्यतः ... स्त्रियामीप्रत्ययो भवति ॥ ... मनोः स्त्री मनायी
मनावी ... ॥ ... वृषाकपायी ... अग्नायी ... ॥ ... पतिवत्नी ...
... पत्नी ... अन्तर्वत्नी ... ॥ ... अर्हति ... भवति ... प्राची ... ॥ ... नक्षत्र ...
क्रियाः ... ॥ ... ॥ ... रक्ता ... ॥ ... कालवाचिनो ...

१८

॥ ...

ङीप्प्रत्ययो भवति ॥ पङ्गी पङ्गुः ॥ श्वश्रू श्वश्रुः ॥ तन्वी तनुः ॥ लघ्वी लघुः ॥ ... उकारान्तादप्रत्ययो भवति ॥ ... वा
... ॥ ... ॥ ... भवति ॥ ... आदन्तात् ...
... ॥ ... प्रत्ययाः ॥ इति स्त्रीप्रत्ययाः ॥ अथ विभक्त्यर्था निरूप्यन्ते ॥ लिङ्गार्थे प्रथमा ॥
... प्रत्ययातिरिक्तमर्थवत् ... प्रातिपदिकं ... प्रथमाविभक्तिर्भवति ॥ लिङ्गादयोऽपि प्रथमार्थाः ...
... राजेशः ... कुमारी ... ॥ ... ॥ १
... आमन्त्रणे च ॥ ... ॥ ...
... ॥ १ ... ॥ २ ... ॥ ...
... ॥ ... ॥ १ ... कर्तृसाधनयोः ...
... आधारस्याधेय ... ॥ ... द्वितीयादयो ... भवन्ति ॥ कार्यं कर्म
... ॥ ... कर्तुरीप्सिततमं कर्म ... द्वितीया विभक्तिर्भवति ... ॥ ...
... ॥ ... ॥ २ ... द्वितीया ...
... अभितो ग्रामं ॥ सर्वतो ग्रामं ॥ ...
... निकषा ग्रामं ॥ ... समया ग्रामं ॥ ... प्रति ग्रामं ...

सारस्वत
१४

ममश्रीति क्रोधं प्रवर्तते कश्चित् [illegible] ... चैत्रेण
रामेण रावणो लोकरावणः [illegible] ... वेद
विदेशादध्याति विप्रो [illegible] तथा [illegible] ... धावतोऽ
श्वात् पतनं [illegible] ... तत्पुरुष
[illegible] ... १ आधारसप्तमी ... [illegible]
एकं [illegible] ... [illegible]
... [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]

१४

[illegible] ... गवां स्वामी गोषु
अधिपतिः [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] संसारससारिणि [illegible] २ [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] धर्मं [illegible] १ [illegible]
[illegible] देवदत्त [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible]
[illegible] १ [illegible] ... [illegible]

२०

सारस्वतम्
२१
अभितः सर्वतः

धमाणिधा वक्तव्यः साधुनिपुणाभ्यामर्चायामतिवर्तमानार्थयोगे साधुर्मातरि अभितो ग्रामं सर्वतो ग्रामं कुमारतिष्ठते अभितो
प्रथमा २ यदि द्विकार्ययोगे ऽन्यो नाम्न्याभिहितो भवति तदा प्रथमादयो भवन्ति घटः क्रियते घटः कार्यः अ
पि सिम्मोदिः सर्वेच दध्ना जुहोति दधि जुहोति धनं ददातीत्यादि उदाहरणम् कुतो भवति कर्मणि करणे संप्रदा
नं तथैव च अपादानाधिकरणेष्व इत्याहुः कारकाणि षट् १० इति कारकप्रक्रिया संपूर्णा अथ षड्विधं
विभक्तिविशिष्टानां पदानां समासो निरूप्यते समासः आशुयोगे नाम्नां नाम्नाम् अन्वययोगे सतो ऽव्यस
मासो भवति तत्सोऽपि नित्यं ततो नित्यं तत्पुरुषः सोऽव्ययीभावो विपरीतात् ऽन्यपदप्रधानो भवति स च षड्वि
धः अव्ययीभावः तत्पुरुषः द्वन्द्वः बहुव्रीहिः द्विगुः कर्मधारयश्चेति पूर्वपदप्रधानो
ऽव्ययीभावः उत्तरपदप्रधानस्तत्पुरुषः उभयपदप्रधानो द्वन्द्वः अन्यपदप्रधानो बहुव्रीहिः विशेषणप्रधा
नः तस्य क्रियासंबन्धात् तत्पुरुषप्रधानो भवति एकपद्यमैकस्वर्यमेकविभक्तिकं च समासप्रयो
जनं अधिस्त्रीति स्त्रीशब्दाद् द्वितीयैकवचनम् स्त्रियमधिकृत्य वर्तते इति विग्रहे अव्यययोगार्थसंप
त्तिः पदसमुदायो विग्रहो वाक्यमिति यावत् कृते समासेऽव्ययस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः पूर्वेऽव्ययेऽव्ययीभावः २
अव्ययपूर्वपदे सति ऽव्ययः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति इति समाससंज्ञायां समासप्रत्यययोः २ समासे
वर्तमानानां विभक्तीनां प्रत्यये परे लुग्भवति नामसंज्ञायां स्यादिविभक्तिः अधिस्त्री इति स्थिते अ २१

नपुंसकत्वं सोऽव्ययीभावो नपुंसकलिङ्गो भवति नपुंसकत्वान्न स्वर अव्ययीभावात् परस्या विभक्तेर्लुग्भवति अ
धिस्त्रि गृहकार्यं यथामतिक्रान्तमतिरिक्तं नातिक्रान्तमतिक्रान्तं अव्ययीभावे मध्ये करणानि विभक्तेर्विकारो भवति वक्त
व्यो यथाऽसादृश्ये यथाशक्तिः यथाज्येष्ठमनुपूर्वेणेति समस्यति योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः
वाक्यं भवति कन्यां करोति इति यथाशक्ति अतोऽमनपुंसकात् अकारान्तादव्ययीभावात् परस्या विभक्तेरम् भवति
अतिवर्तते इत्वा कुम्भस्य समीपं उपकुम्भं वर्तते उपकुम्भं पश्य वाक्यं तृतीया इति तृतीयादौ विभक्तौ अम् भवति उपकुं
भेन कृतं उपकुम्भं कृतं उपकुम्भस्य निधेहि उपकुम्भे निधेहि उपकुम्भं देहि उपकुम्भादागत इति अथ नदीति
विभाषामनुपूर्वया अमन्भवति उपकुम्भे देशः अ अधारणार्थीयामव्ययीभावे तृतीयादिषु अमि भवति
मावतो व्याकरणान्नगरस्येति विग्रहे यावदमत्रमांगं यथास्य मक्षिकाणां अभावो निर्मक्षिकं इत्यव्ययी
भावः ॥ अमादौ तत्पुरुषः २ अमादिके पूर्वपदेऽव्ययः संतत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति ग्रामं प्राप्तः ग्रामप्राप्ता
सः दात्रेण छिन्नं दात्रछिन्नं यूपाय दारु यूपदारु वृकेभ्यो भयं वृकभयं राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः अक्षेषु शौण्डः अ
क्षशौण्डः कंठेकाळ इत्यादयः अमाद्यन्ताः अग्निरादिः आदिना इति पूर्वं सुगोलनदः समासे कृदिवेकपदत्वात्
इतिवत् ग्रामाणां ब्राह्मणः श्राद्धभोजी पानमाहारः सुरापानं सुरापानं नञ्समासे निमित्तयोऽव्ययः सतत्पुरुषसंज्ञ
को भवति नञ्ब्राह्मणोऽब्राह्मणः नञ्समासे नञो नकारस्य लोपो भवति नाकादिवर्जं अहंपूर्वस्य समासे

महत्तरविय: दसमी
रविदितेतत्पुरुषपूजात्मा नामप्रधानाः वाक्यमपि नाम महासमासनाम त्यादिविरामादिभ्यः

सारस्वत
२१

भवतिमोऽनादेशो भवति । अव्यये अस्मादन्तोऽन्यः । धर्मविषयो धर्मः । ब्रह्मणानामव्ययमिति तदन्यात्तदु
विष्ठतेर्देऽसावेशुनर्जवन्तीति नाक्लीबे डेनान्नाक नरवं नश्रुतिः नवसंकं नष्टं नक्षः नकुलं इत्यादीन इति
तत्पुरुषः । चार्थे द्वंद्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहारेषु चार्थः तत्रेतरेतरयोगसमुच्चयेनद्वंद्वेति यतोऽन्यैर्व्यक्ति
क्तिसंबंधे समुच्चये नटोनिष्कामटगांवानयेति केवलमुख्यक्रियाभ्युपसंबंधेऽन्वाचयेऽव्ययसमासो नास्ति परस्परं सं
बंधेन इतरेतरयोगसमाहारे चार्थे द्वंद्वः समासो । तत्र ईश्वरश्च प्रत्येकमनेकाशोऽनेकस्मात्ताद्वर्णनिधा
नोपलब्धः पटश्च घटश्च पटघटौ पटौ वक्तव्यानामयं । योगः अग्निश्च मारुतश्च अग्निमारुतौ सोमश्च
गन्धस्तोकतौ धवश्च खदिरश्च धवखदिरौ द्वे । समासेषु च पदस्यादीर्घः वक्तव्यः अग्निश्च सोमश्च
अग्नीषोमौ ईर्ष्यादस्यात् अम्बादेः सोमादीनाम् । द्वंद्वः इतरेतरयोगे द्विवचनं बहुवचनं च एवं
बहुत्वे समाहारे वक्तव्यः शाकाश्च कदलाश्च पलाशा । अन्याशाक्कद्रात्पलाशाः शाकाक्कद्राप्पलाशं अन्यादीनां
विशेषितोपेतैर्वर्द्धसमागमो वक्तव्यः अन्यश्च अन्यश्च अन्योन्यं परस्परं एकत्वे द्विवचनेषु एकवचनमेव द्वि
वचनेनसमासो लिंगोभवति इति वृत्तः समाहारे द्विगुः संख्यापूर्वः समाहारार्थः समासो द्विगुरित्युच्यते समाहा
रे त्वद्वंद्वे द्विगुः समाहारे द्विगुः समासो भवति ततोऽकारान्ताद् ईप्रत्ययो भवति देवांनां गायत्री समा
हारो गायत्री पंचानां गवां समाहारः पंचगवं [illegible] पंचानां गवां समाहारः पंचगवं २१

त्रिभुवनेति कृदितः इति द्विगुः बहुव्रीहिसमासार्थेषु अन्यपदार्थप्रधानेषु । [illegible] समानाधिकरणो भवति बहु
व्रीहिसमास बहुव्रीहिः अन्यत्र बहुलं प्राधान्यमन्यपदार्थेऽन्येऽप्येतद्बहुव्रीहिर्जायते मतद्गुणसंविज्ञानः तथैव
अतद्गुणसंविज्ञानश्च बहुव्रीहिर्विभाषा समासान्तो वक्तव्यः सोऽपि तदुत्तरपदस्य लक्षणवतः चन्द्र
शेखरादिवत् पद्मोद्भवः मरकतकान्तिः शूलपाणिः इत्यादि बहुव्रीहिषु तथा सुप्रज्ञाः दुर्मेधाः सुमेधाः ध
र्मादन्यत्र धर्मा सुधर्मा इत्यादि । स्त्रीलिंगस्य पुंवद्भावः वर्तमानस्य पुंवद्भावो भवति रूपवती भार्या यस्य स रूपवद्
भार्यः चित्रगुः गौः समासे सति समानाधिकरणस्य अनेकं व्यंजनमस्य पूर्वस्य स्त्रीवाच्यस्य पुंवद्भावो भवति पु
ंवद्भावादीर्घो निवृत्तिः वामदेवी कल्याणी प्रिया इत्यादीन गौः गौणस्य अन्यार्थवर्तमानस्य ह्र
स्वो भवति चित्रगावो यस्य स चित्रगुः संख्या संख्येया । द्विपर्वस्याप्यत्राहस्यादेवापो वक्तव्यः सदस्यपादी
यस्य स सदस्पादा सप्तपादाः अस्य स सप्तपादः स्यात् पादावित्यादौ अस्य संख्यायाः आकृतौ स्वपरे
पदादेशः वक्तव्यः द्विपदः त्रिपदः टापकाः समासे सति इकारान्तात् प्रत्ययो भवति सोऽस्य नामस्थस्य
टेर्लोपो भवति स्वरे यकारे च परे वाग्मध्यादनुक्तिः कृतिकृतधर्मलोपश्च अदादिरिधात्वः कथितादाक्रान्त
राजः टकारोऽव्ययं बहुधा कृत्विर जीर्णी राज्ञः शिरः अस्य दोर्दण्डमतश्च तत्पुरुषस्य दक्षिणस्यां दिशि इत्यथः द
क्षिणापथः अदद्भ्यः शिवः अस्मदीयः गौरवम् अदितिः पंचानां पंचत्वं जयः बहवोऽप्यन्ये समानमर्यादासमाज
२२

सारस्वतप्र

२२

राजानगरी अर्धग्रामं अर्धपिप्पली आपन्नः जीविकाम् आपन्नजीविकः बहुलः कर्मणि [illegible] ग्रामणिः बहुधा

मस्य स्त्रिया निषेधः घटेकदेशेजात्यादिष्वपि निष्टे मतिकमधिकरणः समासो भवति [illegible] जीवनीलोत्पलं रक्त

समासेन तालरक्तलता कुमांसमासो कोकिल श्रुतस्को किल: कुंभः खद्वितसंयोगात्तालो धोवस्त्रया: इति सकारलोपेन

इति कर्मधारयसमासः कृतान्तः प्रादेशः समासः कृदन्तेन समासो भवति प्रवादः [illegible] नाम्नः कृदन्तेन समा

सो भवति कुंभकारः सप्तादेः समाहारे समासो भवति सप्तानां ... सप्तर्षयः सप्तर्षिः सर्वसंख्याः

समासः समाहारः संधातु समाहृ तिर्यङ् कृद न्तः कौतः कुमारः कालरूपत्वात् कुत्सितं कोश क

वोष्णं कालवणं कुमद्ध्वा कौडसदः कुपुरुषः इ इत्यादेरादिशः कदन्ता अन्यो तिष्ठन्ति कुक

न्दसमुद्रं दंतस्य दन्तस्य प्रकारस्य अन्यथा पक्ष ... संख्याइव इदमपि महेश्वरः द्यावापृथिवी आकृति

गणाय अल्पकारकाविवक्षा कृतिवसमासेकृते तद्धितेव विजन्तेः लघुभवति कुंभाभुजः सौकान्नुजः अश्वग्र

योनिरस्याश्च अश्वयोनिः तत्रपि लोपः इति दिवस्पदं कारवेकालः वाचोयुक्तिः दिवोदासः पश्यतोहरः इत्यादि समानाधि

करणे आत्मनेपदादीनाम् मध्यपदलोपो वक्तव्यः शाकप्रियः शाकपार्थिवः शाकपार्थिवः देवपूजकः ब्राह्मणो

ब्राह्मणदेवब्राह्मणः आदेशः पदेन एकदेशादिषु पदस्य लोपो भवति मातापितरौ मातृपितरौ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ पु

त्रश्च दुहिता च पुत्रौ भ्रातृपुत्रौ मातापितरौ हंसश्च हंसी च हंसौ वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः वेदपि

वर्णाश्रमाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतरे २१

करणे बहुव्रीहौ मध्यपदलोपश्च कुण्डमिव उदरं यस्य कुण्डोदरः वज्रमिव कायो यस्य वज्रकायः

यः दंसगमनं विश्रुतं सत्यसंज्ञायां अविग्रहेनित्यसमासः स्वपदविग्रहो ऽस्वपदविग्रहश्च दक्षिणाग्निः सप्तर्षयः

मा: इतिसमासबहुव्रीहिसंख्या अथ तद्धितो निरूप्यते अपत्यार्थे ऽण् वा नाम्नो ऽपत्ये ऽर्थे ऽण् प्रत्ययो भवति वपो

रथ ... इति अगोत्र अणि इति स्थिते समासप्रत्ययोः शिल्लोपः आदेशपदार्थः आदिस्वरस्य ... निवृद्ध

श्चि स्वराणामध्ये आदिस्वरस्य वृद्धिर्भवति शितौ शितिवत् तद्धितेषु रताः अकारस्य आकारो वृद्धिः वीडसु

पत्यार्थे उकारस्योकारस्यावृद्धिर्भवति अपत्यं पुमान् अपरे अपगवः वासिष्ठः गौतमः कौशिकः

व संख्यासंभवपूर्वस्य अपत्यार्थं तस्माद्वृहाद्वा स्यादकारस्य उड्भवति द्वैमातुरः सांमातुरः

भाद्रमातुरः पाण्डवः सौमित्रः अतः कतिकृत्वः अकारान्तान्नाम्नो ऽपत्ये ऽर्थे इञ् प्रत्ययो भ

वति यमस्यापत्यं दैवदत्तिः औषधिः याज्ञदत्तिः दाक्षिः यस्कादिभ्यो गोत्रे अपत्ये ऽर्थे अनिञ् प्रत्ययो भवति

यस्कादेर्भयादेः अश्वादेः स्त्रीलिंगात् पुंल्लिंगादेश्च अपत्ये अण्प्रत्ययो भवति अपत्यार्थे गर्गा

वात्स्यः नाडायनः नारायणः चारायणः आमुष्यायणः औदेयः काशेयः गांगेयः मैदेयः लैवेयः माद्र

सीयः कुणावकाश्चेत्यादि अपत्ये स्त्रीलिंगान्नाम्नः अपत्ये ढक् प्रत्ययो भवति वासिष्ठः

गर्गादयः अत्रयः विदेहाः देवात्मजः देवतार्थेऽप्यणभवति अण्णात्प्रत्ययो भवति इन्द्रो देवतास्य ऐन्द्रं

[illegible]

इन्द्रो देवतास्य

सारस्वतसूत्रं
पत्र
२५

विःसौम्यं देवदत्तस्येदमित्यर्थे देवदत्तस्य अविकारयोगः क्वचित्कालसिद्धस्यर्थे विभवति आस्तिमासतं कर्म सोमा
दं अलंकारेष्वणपुवन्ताः शिंतोभवः उक्ताःप्रत्ययाविधियान्तरेशितोभवति अह्नोमौकर्माम्ब सङ्ग्रह्याःशिवः तस्मे
वेधस्वगुणगतं अजगतं वा क्वचद्गन्धेरणतं स्त्रीकोशुद्गन्धी अश्वस्यायं अश्वीयोपाः शिक्षोदिदंविद्वं गवा
कर्ता वेदीय मैदीय वत्सरस्ववलोपोरोयोः वैदिः वैरीयः अन्नमात्क अंशर्दीयः अर्धकरतालं कास्वन्तः
क्रियास्वर्के कारकादयोवेप्रत्ययानवति क्रियासु केवलरिक्तर्मणितोनिषेध संक्रमेनस्कन्दसंकोश
मं मद्रस्याआगतो माद्रः यामेनवो याम्यः धुर्यः दत्तातिधुर्यःधौरेयः कोशेयकाः कदेव इय इक
इन्नोवेप्रत्ययानवति नवाधंदेश शिंक्षवेधाविक लिकं कर्णाटेभवः कार्णाटकः कार्णाटिकोवा
ग्रामाद्योगतः तेत्रकानोवोग्राम्याणः सधीचीनःसमी चीनः तिरश्चीनः यत्नोपश्च कन्यायां अपत्यंकानी
नः ग्रैष्मी कंठिया श्रुतिरय इंद्रियं आस्तिकः नास्तिः कः वैदिकी नास्तिकः अमावास्येयाःसंवत्सवाद्य
ईयंतनोप्रत्ययोवा अवकवी अमांत्यः कैनृतः कतेस्माः ततैयाः पर्वततः आगतस्वतस्याः शिवविवक्षाया दाक्षि
णात्याः पाश्चात्याः पौरस्त्याः अद्यतनः सद्यतनः दोसनः सुरातनः चिरंतनः सायंतनइत्यादि साकेषत्यि उक्ताः
प्रत्ययाविधियांतरेस्थायोविसवति देवदत्तपदवेदत्तकः वत्तदेवपिदवार्हार्णीवोरपदवोरः व्ययस्वविदो
उरस्क्व अव्ययस्य सर्वादिश्च अंत्यात्स्वरात्पूर्वं अक्षरप्रत्ययोभवति साकेषव्यकः उच्चैः नीचकैः नावैः वयका

हुताः स्त्रकति कंतिया शुश्रुतितोयमोनिणतवाइदाःसत्रोत्ताःनाविथः करोति : काः ५५ शुत्नोदेवताप्रोक्तविक्रिय इहस्यात्यनोलिंगमनुष्यक्त इंद्रियं अग्नेःदीर्घ्यते वा अस्यकारति वेदेसत्त्वविदिशी ३७५ अमासवः अमात्यः अन्यसहार्थियं ४

पर्वतेषु तार्के ४

नयकः आणीतयोर्युष्मदस्मदोः सवकादिः एकस्मिंतुतवकममकौ शिवेवकारेवयुष्माकास्माकौ तावकं माम
क तावकीनः मामकीनः यौष्माकः आस्माकः यौष्माकीणः आस्माकीनः वत्ससाव्यः सार्वधातुकप्रत्ययोभवति
चतुर्वर्ण्येर्व ध्रुवं पेयं संबोधनवत् इयणः शब्दस्यप्रश्रितिनिमित्तलावसमित्यर्थावेतत्वयणश्चतोवेप्रत्ययानवं
ति ब्राह्मणस्यभावो ब्राह्मणता तांतस्यावियम्स्त्रीलिंगत्वात् समभाहारेणाद्य देवगिछ अयाणामश्रीनांसमाहारस्त्रे
ता हस्तता ब्राह्मणस्यभावो ब्राह्मणता ब्राह्मणत्वं ब्रा ह्मण्यं सौमनस्यं सौभाग्यं वैडुष्यं वैदग्ध्यं कर्मण्य
शिवणवकात्याः राजइटकर्मणिराज्यं राजन्य नोप विश्वादिभ्यः लोहितादिभ्योडित्य मवत्र लोहिता
देवाविडमवप्रत्ययोभवति मवदिव लोहितिमा अणिमा कर्तरक्तमनेव दृढसादेर्मघोःकवरा
मारेपदादेशोभवति दृमनासोऽपत्येऽरे अधिमा ग्रदि म्रा उडिमा कृशिमा बहोर्मावइतिविगदे बहोर्भू
मोपमबहुस्यबहोः बहोरुत्तरेयाडमनादीनामिकारस्य लोपोभवति बहोश्चस्थाने भूआदेशः भूमा भूयसः
उत्तरादोमनुप्रत्ययोभवति अस्यास्मिन्वायास्तीतिस्मिन्नर्थे तदस्यास्मिन्वादित्रनार्थः गोमान् श्रीमान् गोमती श्रीमती
अवकोवकमवर्ये मवद्वसार्थेऽडकअश्वतोतोप्रत्ययोभवतः वैकटानः मायिकः मतोयत्वप्रत्ययनिषेधे मकारा
मानवकारोपधस्य अवर्णान्तादवर्णोपधाद् वहिरन्तोप्रत्ययोभवतः अग्रावि लक्ष्मी धनी बङ्की । वंशी हस्तवती
किंवाव आमी नमितादिस्याश्व नदिवान् ससब्रान् वत्सनःकिंपत्वसदशस्यापरिभाषेऽप्रत्ययः अन्नदोशवयाभरताव

किमर्थमहीलितिकवीन दमरो वैनयकीचाभायिजयाय ५५ मायवश्चस्यासामिमाथिया ५ मृवश्रावमौश्चमस्य अपश्चबन्नेनोयश्र मौ कंमेमपवेदरपरसुमनोपश्च नसमात् ५
स्याभवीति श्रीमी = लक्षितःस्माही
लिलक्तितरवात् मकत श्रीमालीतिः
धनमस्यास्तीति ब अस्यास्तीति दण्डी
श्रीमतीति ३४५ सस्यस्याम

स्त्र किम: कियत् किं परिमाणमस्य कियान् इयान् इदं परिमाणमस्य इयान् तावान् यावान् एतावान् इत्यादि। इलः अदिलः तदिलः छिदिलः पिच्छिलः अन्नतोऽदंतात् इरः दंतुरः श्रद्धालुः श्रद्धालुः दयालुः अस्मायामेधास्रजो विनिः अस्यास्त्यस्मिन्निति वा तपस्वी मायावी मेधावी स्रग्वी वाचो ग्मिनिः वाग्मी अर्शआदिभ्योऽच् तथाहि वाचालः वाचाटः ईषदऽपरिसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयाः ईषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः पटुदेश्यः कविदेशीयः प्रशंसायां रूपः प्रशस्तो वैयाकरणो वैयाकरणरूपः स्वतत्त्ववचनेऽपि दृष्टव्यः प्राचुर्यविकारप्राधान्यादिषु मयट् अन्नमयो यज्ञः मृन्मयो घटः स्त्रीमयो जाल्मः अश्वतमयः षंडः तदधीते तद्वेद वा इत्यर्थे अण् प्रत्ययः व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः स्वश्ववेदस्यापत्यं सौवश्वः न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् व्य संधिजौ द्वौ संधिजौ तयोः संधिजयोः इकार उकारयोः संबंधिनः स्वरस्य वृद्धिर्न भवति किं तर्हि तयोः पूर्वमागमो भवति इत्यत्र ऐदौतौ आगमौ भवतः स्वि इत्यादौ तथा विशेषणं कृत्वा यकारात्पूर्वमैकारः वकारात्पूर्वमौकारः आदिस्वरस्य वृद्धिर्भवति इति नोऽर्थे लज्जितः तारकितं नभः पुष्पितः कोरकितः तरतमौ अतिशयार्थे इत्येवमादयः अतिशयेऽर्थे तरतमौ ईयसु इष्ठ इत्येते प्रत्यया भवन्ति अतिशयेन कृष्णः कृष्णतरः कृष्णतमः शुक्लतरः शुक्लतमः ईयसिष्ठौ हितावितिवक्तव्यौ उकारस्य भावे लघ्वर्थः अतिशयेन लघुर्लघीयान् पीडीयान् लघीयसी लघिष्ठः पटिष्ठः गुर्वादिभ्य इष्ठेमेयसु गुरवादिषु इष्ठ इत्यादि गुरुशब्दस्य गरः गरीयान् गरिष्ठः प्रियस्य प्रेय आदेशाः प्रेष्ठः प्रेयसी प्रेमा स्थूलस्य स्थव स्थविष्ठः स्थवीयान् स्थि

गुरोर्गरिर्गरिमा अतिशयेन प्रियः प्रियस्य प्रेम अतिशयेन स्थूलः स्थविष्ठः स्थवीयान्

स्यास्य स्थेयान् स्थेमा बहुलस्य बंह बंहीयान् बंहिमा बंहिष्ठः क्षोदयतिः क्षोदिष्ठः ह्रस्वस्य ह्रस वर्षि ष्ठः वृंदारकस्य वृंद वृंदिष्ठः प्रशस्यस्य श्रज्यौ ईयसौ ज्यादादीयसः ज्यायान् दीर्घस्य द्राघ द्राघिष्ठः प्र शस्यस्य श्रेष्ठः श्रेयान् श्रेष्ठः कियतोऽस्यायाद्वयोरेकस्य निर्धारणे डतरः किंतरं कृतस्य इतरः कतरं एतस्य परिमाणं त्रयाणां बहूनां मध्ये डतमः कतमः यतमः ततमः वा डतमं स्य निर्धारणे किमादयः कतरो भवतां कठः कतमो भवतां कठः यतरः ततरः संख्येय विशेषणं स्यात् तीयः द्वितीयः तृतीयः चतुरः थट् चतुर्थः षष्ठः पंचमः पंच मः सप्तमः नवमः एकादशादेर्डट् एकादशः द्वादशः त्रयोदशः अष्टादशः अनावीनाविंशतिर्विंशत्याः विंशतितमः विंशः चत्वारिं शतमः प्रकारे धा द्विधा त्रिधा चतुर्धा पंचधा द्वेधा त्रेधा द्वैधं त्रैधं क्रियाया अभ्यावृत्तौ कृत्वसुच् पंचकृत्वः सप्तकृत्वः द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् द्विः त्रिः चतुः बहुधा तथा षट्संख्यायां द्वितयं त्रितयं द्वयं त्रयं डतिश्च कियदादयः किमोऽमति संख्या कति इति तद्धितप्रक्रियाः समाप्ताः ॥ १ ॥ अथ आख्यातप्रत्यया निरूप्यन्ते धातोः वक्ष्यमाणाः प्रत्यया धातोर्विधीयन्ते भ्वादिः १ समस्ता क्रियावाचिशब्दा धातुसंज्ञा भवंति सा च द्विविधा आत्मनेपदी परस्मैपदी उभयपदी वेति अथ भ्वादिः अस्त्रदा

तेनोक्षितञ्चक्षतो सक्षितात्मनेपदं भवति क्षिचक्षिते भक्षिते क्षितः क्षितितञ्चक्षतोः उत्रे आत्मनेपदपरस्मैपदे भव
तः आत्मगामिनि फलमात्मनेपदं परगामिनि फलं परस्मैपदं एवयोरुक्त्या अवस्थितः परस्मै ऽस्मात् भवति किन्निमि
त्तविधरान् अन्यस्मात् धातोः परस्मैपदं भवति नवाः परस्मैपदानि तिबादीनां अष्टादशसंख्याकानामाद्यानि नव
वचनानि परस्मैपदसंज्ञानि भवन्ति यथाणाऽऽत्मनेपदानि यथाणि नववचनानि आत्मनेपदसंज्ञानि भवन्ति वर्तमाने
ऽति पवनत्स्थति विधवस्मद् विवस्वन्तम् तेऽत्रातेः ऽन्तेते आथे ऽथे एवसेमहे ए प्रारब्धोऽपरिसमाप्तश्च वर्तमानस्त
स्मि वर्तमानेऽभिधेये तिबादयः प्रत्यया भवन्ति अ स्मतिब्दिः प्राणिनां यस्मात् लडिति संज्ञा नाम्नि भवन्ति
प्रदिश वाथऽस्मदि युष्मदनामोः नामाद्विशुपदे युष्मि निर्ताः श्रेते प्रत्यया भवन्ति नाम्नि युष्मा
ने वन्नाश्याद्युष्मयुष्मा नेपिद्धमः युष्मदि मध्यमः न थिताऽस्मद्युत्तमः कर्त्तरि एकवचन परस्मैपदं
शेरिभवति वकारादात्मनेपदमस्ति तत्र युष्मत्स्मा नुपरस्मैपदिनो ऽनुविकरणाविषादयो योऽनि नन्ते
कर्त्तृविवक्षायां प्रथमपुरुषैकवचनं तिप्रत्यये स्थिते पक्षोरः पित्कार्यार्थः अप्रकर्त्तरि धातोरप्रत्ययो भव
ति कर्त्तरि विहिते शप्रत्यादिमवर्त्तिदित्यर्थे शप् परतः पकारो विकरणत्वेद ज्ञापनार्थः गुणः धातोरन्त्यस्य नामिनो
गुणो भवति तिपि परे भवति सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति स्थित अपि तथा श्रिर्वति पकारेऽन्तादिकं विवक्षायां ऽन्
प्रत्ययोऽपि नसंज्ञो भवति भित्वाऽस्मिन्सिन्धुनि मित्रमिति तिवपरे गुणोपलभ्यते कर्मवर्जिता कृतविरहि नाऽस्मि

लट् १ आशिर्लिङ् ६
लिङ् २ लुङ् ७
लोट् ३ लृङ् ८
लङ् ४ लुट् ९
लिट् ५ लृट् १०

वर्तमाना १
विधिसप्तमी २
पञ्चमी ३ ह्यस्तनी ४
परोक्षा ५
आशीः ६
श्वस्तनी ७
भविष्यन्ती ८
क्रियातिपत्तिः ९
अद्यतनी १०

परेतु भवतिसूत्राः ततो भिन्नाकामिनिर्यारभिगिनिषेधऽपवत्तमानिनिर्गुणो भवतो भवति उभयसाक्षिणः भवतः वक्तुर्विवक्षायां
तृआत्तिङ्गतिस्थिते अते अकारस्य लोपो भवति अकारेपकारे वपरे भवति भवसि भवथः भवथ व्यापारे अकार
स्य वकारमकारे वपरे आत्वं भवति भवामि भवावः भवामः सर्वत्राज्ञामंत्रिको भवति चेसाधकस्तदसि अतो मामिति
वामि इत्यादि प्रयोगाः कथं अथवा धातोर्वस्थ विशेषः सर्वे वर्तमानाः परस्मैपदानि सर्वे तद्भवन्ति सत्तावाचिनो भवन्ति
१ यात् यातां युस् यास् यातम् यात याम् याव याम ईत ईयातां ईरन् ईथास् ईयाथां ईध्वं ईय ईवहि ईमहि
४७ विधिः कर्त्तव्यमुपदेशः सेनावसरकार्येषु ज्ञानेषु इति परस्मैपदानां प्रत्यया भवन्ति लिङिति
वेष्टसंज्ञा पाणिनीयाना भवन्ति लिङिति स्थिते याः अकारात्परस्य यादेशः ईर्भवति अधुना भवेत् भ
वेतां युसंज्ञस्य अकारात्परस्य युसः इयागमो भव ति लिङाद्यौ भवेयुः भवेः भवेतं भवेत भवेयम् इय
अकारात्परेऽयाम्रडय्यं भवति भवेव भवेम भवेम शोभ्यौ युस्मत्सुपक्षो भवेत इति विधिः भवेत् सभेद्धारगोधी
लाणोधातुरिति सत्तावत् आशीःप्रेरणयोः १ तु ताम् अन्तु हि तं त आनि आव आम ताम् आताम् अन्ताम् स्व आथाम्
ध्वम् ऐ आवहै आमहै अथवाशीः प्रार्थने भावाः परस्मैपदे आत्मनेपदे प्रेरणे इयक्षेणे तत्र तुरादयः प्रत्यया भवन्ति
पञ्चमसंज्ञा लोट् तदेव सार्वधातुक विधिनिर्देशाः भवतु भवतात् भवताम् भवन्तु अतो हेर्लुग्भवति
भव भवतात् भवतं भवत भवानि भवाव भवाम आशिषि तुह्योस्तातङ् आशीर्वादे लोट् भवसि भोभ्याः आशीर्वादे

२६

दिवादिबिम्बता अस विभवत अपिर वभूव आसां आस चक्र आकं च पदादि सुविपान इत्यादयाः सा
यदिधयादऽवत्रि तावदाशृणिन्याः प्रयोगस्यादयमोऽहीतनः ततोऽस्मोऽस्मदीनः तस्मिन्नतदास्तेऽस्ति
दिविबादयः प्रत्ययानवति एधांवसंज्ञाकाल टिमिति इत्येषामित्कारवर्जः सत्यार्थ ततोनकारऽप्यतन्यऽकस्म
ऽतिविशेषणार्थ व्यवसानेदुकारतकारौ दिवादोऽस्य दिवादोऽपूर्वस्तोवसतायमोनवति असवत असवत
असेवेतां असेवन असेवः असेवतं असेवत असेवं असेवाव असेवाम यद्योऽनेवनवपुवऽमादि एध
वृद्धौ अकार आत्मनेपदार्थः ततः प्रशाति विबादि। नवधवनानिपष्टोऽध्यानि सर्वदवादिः एधते
एधेते एधन्ते एधसे एधेथे एधध्वे एधे एधावहे एधामहे धर्म वधिन आकारस्य एकारादेशो नवति एधेत ए
धेत एधसे एधेथे एधध्वे एधे एधावहे एधामहे धर्म एधेतेऽयोरादौ विधिसनावनयोरीतादाविनव
चनानि एधेत एधेयातां एधेरन् एधेथाः एधेयाथां एधे ध्वं एधेय एधेवहि एधेमहि धर्मतः साधुरेधेत आशी
विरणाद्योस्नाम्नायः एधतां एधेतां एधन्तां एधस्व एधेथां एधध्वं एधै एधावहै एधामहै अनद्यतनेतनादयः अट्
स्वरादेः स्वरादेर्धातोर्हितोऽपि डागमोनवति दिबादोपरे ऐधत ऐधेतां ऐधन्त ऐधथाः ऐधेथां ऐधध्वं ऐधे ऐधाव
हि ऐधामहि ईक्ष दर्शनांकनयोः अकार आत्मनेपदार्थः ईक्षते ईक्षेते ईक्षन्ते ईक्षेत ईक्षेयातां ईक्षेरन् ई
क्षतां ईक्षेतां ईक्षन्तां ऐक्षत ऐक्षेतां ऐक्षन्त इत्यादि उपसर्गात्के उकारधकारावनुबन्धौ कार्यार्थौ चकारेष

स्मोऽवस्पत्यदार्थः सुर्ववस्मादिः प्रयोगाः पवति पवतः पवन्ति इत्यादि पवेत पवेतां पवेयुः पवतु पवतात पवतां
पवन्तु अपवत् अपवतां अपवन् आत्मनेपदे पवते पवेते पवन्ते पवेत पवतां अपवत अपवतां इतिप्रयोगः इ
दानीं द्विगणविकरणादऽदादेर्गणानन्तरेतिविबादयस्तु अदादिगणावर्णयति अदनक्षणे अदादेर्लुकि अदादेर्गण
स्य लुगन्तस्य अयोल्लुगनवति सर्वत्र खसेवणादत्तिनकारः अत्ति अत्तः अदन्ति अत्सि अत्थः अत्थ अद्मि अद्वः अ
द्मः अद्यात् अद्यातां अद्युः अत्तु अत्तात् अत्ता अदन्तु अद्धि अदानि अदाव अदाम आदत् आदं आदन्
अदादेरतिनपृसिपोरडागमोनवति आदत् आदतां आदन् इत्यादि शीङ् स्वप्ने ङकार आत्मनेपदार्थः सर्ववस्तु गादि शीङः सर्वत्र गुणो
नवति शेते शयाते शेरते शीङोऽन्तस्यरत् शीङ् परस्यातऽत्यस्य रागमोनवति हिलाधारौ आतेो
ऽतोऽत्रऽनतः अतऽति आत्मनेपदमानतऽत्यः स्याऽनवति अनतऽत्यऽकारोऽत्रस्मात शेरते शेषे
शयाथे शेध्वे शये शेवहे शेमहे शयीत शयीयातां शयीरन् इत्यादि शेतां शयातां शेरतां अशेत अशयातां
अशेरत इत्यादि ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ञकार उभयपदार्थः अनादारस्वागपिति
व ब्रुवः ईडागमोनवति तकारसकारमकारादौ पिति परे अव्यवहिते सुधातोरीडो नवति ब्रवीति ब्रूतः ब्रु
वन्तिपित्सुपित्परे ईडागमनिषेधमाने ब्रुवतो विरपरस्यनोश्रमि उपर्यधिकृतोरिदुयोस्तत् अनेक

सारस्वतस॰ बस्याऽसंयोगपूर्वस्य ह्रस्वौ नाऽभ्यासस्योवर्णस्य अनपि विवर्णोत् परस्मिन्नवर्णे विभक्तौ चेद्भवति ब्रूवः ईट् ब्रू
२९ वीति ब्रवीषि ब्रूथः ब्रूथ ब्रवीमि ब्रूवः ब्रूमः ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवते इत्यादयस्तेष्वादेः ब्रुवः आह आह परस्मैपदानां ब्रु
वस्तस्तेषां तिबादीनां पञ्चानां णल्अतुस् उस् थल् अथुस् इत्येते आहादेशो भवति ब्रुवः आह आदेशः णकारो न
स्थानार्थः आह आहतुः आहुः ताहेरधकारः परे ब्रुवो दकारस्यान्तादेशो भवति आत्थ आहथुः विधौ ब्रू
यात् ब्रुवीत ब्रवीतु ब्रूतात् ब्रूतां ब्रुवन्तु ब्रूतां ब्रुवातां॥ ब्रुवतामित्यादि अनद्यतने अब्रवीत् अब्रूतां अब्रुवन्
अब्रूत अब्रुवातां अब्रुवतेत्यादि इति ब्रूञादिः॥ णः क्षुप्नविकरणस्याऽऽदिरदादिगणस्यादित्वा
दः जक्षादयः पञ्च षट् ॥ जक्ष भक्षहसनयोः जक्षादिः पञ्च ॥ नोऽभ्यस्तादन्तः जक्षादेरनश्च झेरन्तादेशो भवति जक्षन्ति अभ्यस्ता
द्विवचनं समस्तं जक्षादि अभ्यस्तसंज्ञं झेः सः जक्षादि इस जक्षितः जक्षति जक्षिति संज्ञा दुः सर्वस
वचनोरुपकारादौ तूकः भवति जक्षतः अनपि जक्षिति जक्षामि जक्ष्वः जक्ष्मः जक्षन्ति अनपि
जक्षितः जक्षति हेः विसर्गस्य लोपः अभ्यस्तात् जक्षिति जक्षिहि दो
षाद् जक्षतः जक्षिथ जक्षिमि आमिधिपरादिः विधौ प्रत्ययसन्निधौ सकारस्य लोपः स्यादिति भवति जक्षि
षात् जक्षात् जक्षतुः जक्षतः जक्षथ जक्षामः जक्षयात् इत्यादि विधि सर्वास्वन्यायात् जक्षिदोः जक्षिहि जक्षदोति त
याति वादेः पाणिनीयानां सकारादेः जक्षित जक्षतात् जक्षतां जक्षन्तु जक्षिवांसो जक्ष्याः जक्षतां सर्वे विजक्ष्याः जक्ष २९

हि जक्षतात् जक्षतं जक्षत जक्षाणि जक्षाव जक्षाम अजक्षीत् अजक्षतां अजक्षुः अनपि जक्षतः शि
ष्टाऽनन्तरस्य भवति सत द्विर्वचनात् सिपिः एव भवति यथा अजक्षत् अजक्षतां अजक्षुः अजक्षीः अजक्षतं अजक्षत अ
जक्षं अजक्षिव अजक्षिम अजक्ष्मा जक्षाद्यन्तो इकार आगमे परस्मै अनार्धधातुके आयि प्रकारः तस्येति सर्वेषामकादेशः सादेशः
स्थानं द्विर्वचनाद्विस्तरस्व क्ष्णात् सर्वसन्धिनामादी सिद्धसन्नवति दृढोपाक्षिरः उत्तरपदस्थप्रयोगः
दाइ गतौ माइ माने इत्येते धातवः स्थाऽऽकारस्य इकारः॥ दिशोभवति दुकिसति धातोः लोपितुदर्शने ई
कारश्च विस्तरस्य धातोः अकारस्य लोपो भवति दि॥ निषेधे परे ईकारश्च दितिदमे परे दिद्धाति दिद्ध
ते दिद्धते दिद्धीषि दिद्धाथे दिद्धीध्वे दिद्धे दिद्धी वदे दिद्धीमहे दिधे दिद्धीत दिद्धीयातां दि
द्धीरन्नित्यादि आशिषि दिद्धीतां दिद्धातां दिद्धतां इत्यादि अनद्यतने अदिद्धीत अदिद्धातां अदि
द्धतेत्यादि इत्वम्बप्रयोगयोः विसर्गे विद्धः विद्वति विद्वयात् विद्वयातां विद्वयुः विभर्तु वि
हतात् विद्धतां दिश्योर्द्धसाव अविभः अविद्धतां माङ्माने मिमीते मिमीत मिमीतां अमिमीत इत्यादि उदा
त्मेन् उद्धाति उद्धीतः उद्धति ज्ञादानेर्धाधाधाधाकारस्य लोपो वक्तव्यः उद्धात् उद्धातां ज्ञातादीनां उ
द्धातेष्विकारश्च आकारश्च भवति हु दाने जुहोति जुहीहि जुहोतु जुहीतात् जुहुतां जुहुधि अजुहोत् अजु
हान् अजुहवीत् अजुहोदित्यादयः अजुहवुः जुहोति जुहुवामि अजुहोत् जुहुवः जुहुति जुहोतेः हित

र सर्वमुदा छिन
जक्षादेः कारा
दिलोप भवति

28

सारस्वतस
२८

ऽभ्यस्तादेशकारस्य लोपो भवति ङिति परे दत्तः ददति ददासि दत्थः दत्थ ददामि दद्वः दद्मः दद्यात् दद्यातां दद्युः
ददातु दत्तात् दत्तां ददतु देहि दाधोरेत्वं अभ्यासलोपश्च घ्वोरेकारस्य अत्र अकारस्य वा लोपः देहि दत्तात्
दत्तं दत्त ददानि ददाव ददाम अददात् अदत्तां अददुः आत्मनेपदेपि पूर्ववदाकारलोपादि दत्ते ददाते ददते द
दीयातां दत्तां ददातां ददतां अदत्त अददातां इत्यादि डुधाञ् धारणपोषणयोः ङकारो ञित्कारार्थः अकारस्य
उच्चारणार्थः श्लिवादिः दधाति ङिति द्वित्वे दधति ॥ दधातेर्डिति झे परे पूर्वदकारस्य धकारो भवति धत्तः
दधति दधासि धत्थः धत्थ दधामि दध्वः दध्मः दध्यात् दधातु धत्तात् धत्तां दधतु धेहि धत्तात् अदधात्
अधत्तां अदधुः इत्यादि आत्मनेपदेपि धत्ते दधाते धत्तां अधत्त इत्यादि इति जुहोत्यादिः दिवु क्री
डाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु उकारः उदित्कार्यार्थः दिवादे
श्यः दिवादेर्गणात् श्यप्रत्ययो भवति कर्तरि विहिते शिति परतः अपोऽपवादः दीव्यः दी
व्यति दीव्येत् दीव्यतु अदीव्यत् भवतिवद्रूपाणि इति दिवादिगणः षुञ् अभिषवे आदेः ष्णः स्नः धातोरा
दौ वर्तमानयोः षकारणकारयोः सकारनकारौ भवतः स्वादेर्नुः स्वादिगणात् नुप्रत्ययो भवति कर्तृविहिते शिति प
रे प्रयोगः स्वादेः श्नुत धातोः सुनु स्वादेः प्रत्ययाः स्वादीनाम् धातूनां धकारस्य सो भवति
नाविनादेव षकारणकारौ भवतः षष्ठीस्वादिविहितश्नुः शिति विकरणात् श्नुप्रत्ययः २८

णो भवति ङिति परे असिद्धत्वात् सोमं सोमयज्ञे सुनोति सुनुतः सुन्वन्ति सुनोषि सुनुथः सुनुथ सुनोमि सुनुवः सुनु
वः सुनुमः सुन्मः सुनुयात् सुनुयातां सुनोतु सुनुतात् सुनुतां सुन्वन्तु उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् हेर्लुक्
स्वादेर्लुग्भवति वा प्रत्ययान्तस्य गहितस्य चकारादेरनुनासिकाद्युदात्तात् हेर्लुग्भवति सुनु सुनुतात् सुनुतं
सुनुत सुनवानि सुनवाव सुनवाम असुनोत् असुनुतां असुन्वन्नित्यादि आत्मनेपदे सुनुते सुन्वाते सुनुतां असुनु
त इत्यादयः स्वादिगणे षिञ् बन्धने इत्यनुबन्धः षिञ् इति ञिद्धारणार्थः सधातोः षस्य सः स्वादेर्गणात्
प्रत्ययो भवति वकारादिरेव मकारे वा नित्यमार्धः न शिवः षञ्जगत्यात् प्रत्ययान्तात् सकारस्य षकारस्य
कारादेशो भवति दधाणद्य स्वाधि नमोस्तु सुष्ट नमस्कारे तस्य विकरणस्य असवर्णा निधनो
धातोः ककारस्य लोपो भवति ङिति परे सिनुतः सिन्वन्ति सिनोषि सिनुथः सिनुथ सिनोमि सिनुवः सिनुमः सिनुयात् सि
नुतु सिनुतात् सिनुतां सिन्वन्तु असिनोत् सिनु सिनुतात् इत्यादि सिनुयात सिनुयाम सिनुयाम दिवादेर्नित्यम्
दसादेशयोर्दित्परस्मैपदे तयोर्लोपो भवति असिनवम् असिनव अस्मिन् असिनुत मध्यमैकवचने सिषि
णुधकारस्य विकल्पेन दकारे कृते उत्वात् दकारस्य सकारो भवति सिषिणिषिषते विसर्गः असिनोः असिनव द
असिनु असिनु असिनुत असिनुव असिन्वन् आत्मनेपदे सिनुते सिन्वाते सिन्वते असिनुत प्रथमपुरुषे इति स्वादिगणः तनु
विस्तारे तनादिः कृञः तनादेर्गणाद्उप्रत्ययो भवति कर्तरि विहिते शिति परतः ओर्गुणः तनोति तनुतः तन्वन्ति तनु 29

सारस्वतसू
२८

यात् तनोतु अतनोत् इत्यादि आत्मनेपदे तनुते तन्वीत तनुतां अतनुत तनोतिवद्विज्ञेयं डुकृञ् करणे उभयपद
तनुवत्प्रक्रिया करोति डुकृञः अतः उ करोतेरकारस्य उकारो भवति क्ङिति परे कुरुतः कुर्वन्ति करोषि कुरुथः कु
रुथ करोमि कुर्वो नित्यं मवोः परे लोपो वक्तव्यः कुर्वः कुर्मः कुर्यात् इति यि कुरु इत्युकारस्य लोपो भवति यका
रे परे कुर्यात् करोतु कुरुतात् अकरोत् आत्मनेपदे कुरुते कुर्वीत कुरुतां अकुरुत इति तनादिगणः अथ
क्र्यादयः उदादेः सः उदादिगणाद्धातुभ्यो भवति यथा। श्नाप्रत्यये उदति उदेत् उदतु अउदत् उदते उदेत उ
दतां अउदत इति उदादिगणः इति तनादिगणप्रक्रिया अथ क्र्यादयः क्र्यादेर्गणान्ना प्रत्ययो भवति व
र्तमाने परे क्रीणाति श्नाप्रत्ययेऽत् नाऽङः आस्यात्कार सार्वधातुके भवति क्ङिति स्वरे परे क्रीणीतः ना स्वरे
इ नाऽत आकारस्य लोपो भवति क्ङिति स्वरादौ परे क्रीणंति क्रीणासि क्रीणीथः क्रीणीथ क्रीणामि क्रीणी
वः क्रीणीमः क्रीणीयात् क्रीणातु क्रीणीतात् क्रीणी तां क्रीणंतु अक्रीणात् आत्मनेपदे क्रीणीते क्रीणी
त क्रीणीतां अक्रीणीत ग्रहज्यादीनां संप्रसारणं क्ङिति परे ग्रहज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभ्रस्जतीनां क्ङिति
परे संप्रसारणं भवति रेफस्य ऋकारः गृह्णाति गृह्णीतः गृह्णंति क्रीणातिवद्विज्ञेयं हलः श्नः शानज् हौ हलन्तात्
धातोः परस्य श्नः शानज् आदेशो भवति हौ परे नाऽन्भवति अनतदन्तादिवद्भ्रुक्त गृहाण एवं पुष्णाति पुषाण मुष्णाति
एवं मथ्नाति बध्नाति क्लिश्नाति अश्नाति ज्ञ इति क्र्यादिगणः अथ कर्मणि भावे च प्रक्रिया प्रदर्श्यते तत्र सकर्मकास्त्वकर्मका धातवः ॥

[illegible]

अथ भावकर्मणोर्विधिर्विधीयते आत्मनेपदेषु कर्मणि अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे सकर्मकेभ्यः कर्मणि आत्मने
पदं भवति युक्तं कर्मनिरपेक्षं क्रियामात्रं भावः अकर्मकाः यथा लज्जासत्तास्थितिजा
गरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणं शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः यक् भावकर्मणोः धातो
भावकर्मणोर्यक् प्रत्ययो भवति सर्वत्र सार्वधातुके परे भावकर्मणोर्विधिः भावस्यैकत्वादेकवचनमेव भव
ति प्रथमपुरुषस्य युष्मदस्मदोर्न प्रयुज्यते भावे प्रत्ययः अभ्यास भूयते भवता आस्यते मया भाव्यते त्वया शय्यते त्वया क्रीड्यते
यद्वा सकर्मकाः भवति कर्मणि प्रत्ययः धातोर्यक् भवति यक् नास्ति त्वि
दीर्घः स्त्रियादिभ्यः प्रतीयते इत्यादि ॥ १ ॥ सकर्मकः क्रियते कर्मणा योगे कर्मसाधिका क्रियामाचष्टे
सकर्मकाः क्रियते कर्ता कर्मणि कर्मणि कर्मणि यमेरागमः स्त्रियाः कर्मणि प्रत्ययो अथ क्रि
कारस्य रिङादेशो भवति अकारे परे यक्प्रत्यये परे ऋवर्णान्तस्य धातोरकार गुणाभावः ऋः प्राणत्यागे म्रियते हृञ् आदरे आ
ध्रियते शासु अनुशिष्टौ शिष्यते धनं चौरेण ये यक्कारे परे दीर्घो भवति इति जीयते चीयते जीवः
नातः आदेशः ज्ञायते रक्षणे दा दाने वादेशः आदेशकारस्य ईकारादेशो भवति क्ङिति परे दादिदेधीयते धीमान् ति
धीयते धीयते धीयते दीयते दीयते मीयते दीयते संज्ञकस्य संज्ञकस्य धानामाङ्भवति अथवा वि
धे गीयते गायति अकारस्य लोपो भवति ज्ञायते गीयते अद्यते तायते तन्यते तायते

[illegible]

[illegible]

30

सारस्वत॰ 30

संयोगाद्वेः॥ २ ऋगतौ संयोगादेश्च धातोर्ऋकारस्य गुणो भवति छिद्यते स्वयमेव कर्त्रर्थे कर्मणि सकर्मकर्तरि ॥ यद्यपि कर्मणोगात्कर्तृत्वेन विवक्षा भवति सकर्मकस्तथापि तदेवोदाहरणं क्रियमाणं स्वयमेव कर्म स्वयमेव सिध्यति सुकरे स्वेच्छाप्रयोगमाव कर्मकर्त्रेति तङः पच्यते ओदनः स्वयमेव भिद्यते काष्ठं स्वयमेव छिद्यते तु ॥ यते केदारः स्वयमेव छिद्यमानः स्यादादेशत्र्याति [illegible] नगरं नीयते नागरिकः श्रनैः सुधाया श्राया सो कनयाव्यते यज्ञमानो याचकेन [illegible] तेषां पात्र वि [illegible] क्रियायोगः सुतः कर्म विशन्यते पदीक्षणार्थे [illegible] पद [illegible] कर्तरि [illegible] एव दर्श्यते इदं मदे एव धातो परोक्षे नीते कालेणा [illegible] प्रत्यया भवंति णि विशे संज्ञा ज्ञानां णितां सकारौ ह्रस्वार्थः णा कारः स्वित्कारार्थः अनुबन्धविस्थिते किंश्च णवा द्विः संयोगे धातो द्विर्वचनं अभ्यासे प्रथमः स्वरा परः कारस्य [illegible] भवति ण्वा वौ सति [illegible] अभ्यासानां कवयः ह्वादौ [illegible] भवति णावौ सति बभूव बभूवतुः बभूवुः क्वादेश्चादेः इ [illegible] तत्स्मानपरस्य [illegible] गमो न भवति अन्यस्मात् भवतीति नियमात्तिप्रागमः बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूविव बभूविम वनि वलिकारण [illegible] बभूव कार्याणि कृतः अभ्यासस्य [illegible] सकारस्य ह्रस्वो भवति त्रितिणितियप्रत्ययेपरतः पपाठ पपा व पपाठ ॥ किनत् णादिष्विति किद्भवति [illegible] पचादीनामनादेशादीनां द्वि

तिण्वौ सति पूर्वस्य णोणो भवति अकारस्यैकदेशं स्वविकारः पेचतुः पेचुः श्रेषुकथप॥ ३ क्राद्याद्यतिरिक्तानां त्र्या [illegible] णस्य पूर्वो [illegible] भवति सेटः थपः किद्भावत् कल्प्य किद्वत्तो [illegible] पेचिथ पपक्थ पेचथुः पेच पपाच पपच पेचिव पेचिम आत्मनेपदे [illegible] पेचे पेचाते पे चिरे पेचिषे पेचाथे पेचिध्वे पेचे पेचिवहे पेचिमहे ॥ ३ सर्वेषांबंधिनो ऋकारस्य अकारो भवति अनुबंधाः धातोरनि निवा॥ ३ धातोरन्तस्य नामिनो वृद्धिर्भवति त्रिणितिपरे चकार चक्रतुः चक्रुः चकर्थ चक्रथुः चक्र चकार चक र चकृव चकृम [illegible] एवं चक्रे चक्रा ते चक्रिरे चकृषे चक्राथे नामिनो [illegible] ध्वस्य नामिनोधातोस्वरस्य धकारस्य ढत्वं भवति वहति [illegible] चकृढ्वे चक्रे चकृव हे चकृमहे असभुवि आस आसतुः आसुः आस [illegible] कासादेर्धातोः प्रत्ययान्तेषु णवादौ परे आम्प्रत्ययो भवति महत्वप्रथमः प्रत्ययः [illegible] अकारस्य लोपः कासांचक्रे कासांबभूव कासामास चकासिति [illegible] चकासांचकार [illegible] एवं च के विद्वांचकार विदांचकार आम्विधिर्नेषुधाः ईक्षांचक्रे [illegible] ईक्षांचक्रे [illegible] जागरांचक्रे [illegible] चकार पाठयामास [illegible] चकार [illegible] कारयामास इत्यादि [illegible]

सारस्वतः ३१

शिश्रयिथ शिश्रेथ शिश्रियथुः शिश्रिय शिश्राय शिश्रय शिश्रियिव शिश्रियिम [illegible] चकार [illegible]
[illegible] चिकायांचकार चकारवचनात् [illegible] चिचाय चिच्यतुः चिच्युः चिचयिथ चिचेथ
[illegible] जिगाय जिग्यतुः जिग्युः जिगयिथ जिगेथ [illegible]
[illegible] गम्लृ गतौ [illegible]
[illegible] जगाम गमहनजनखनघसामुपधाया [illegible] अकारस्य लोपो भवति क्ङिति स्वरादौ ज-
ग्मतुः जग्मुः जगमिथ जगंथ जग्मथुः जग्म जगाम जगम जग्मिव जग्मिम जगामागमः [illegible]
[illegible] जघान जघ्नतुः [illegible]
[illegible] जघनिथ जघंथ जघ्नथुः ज-
घ्न जघान जघन जघ्निव जघ्निम [illegible] वचिस्वपियजादीनां [illegible]
[illegible] उवाच ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ ऊचथुः [illegible]
[illegible] घस्लृ अदने [illegible]
[illegible] भवति जक्षतुः जक्षुः जघसिथ जक्षथुः आत औ णलः आकारा-
न्तात् [illegible] औ भवति [illegible] ३१

थौ १ [illegible] आकारस्य लोपो भवति दद-
तुः ददुः ददिथ ददाथ ददथुः दद ददौ ददिव ददिम [illegible] द्विर्वचने
[illegible] तस्थौ तस्थतुः तस्थुः तस्थिथ तस्थाथ
[illegible] ययौ ययतुः ययुः ययिथ ययाथ [illegible]
[illegible] सस्नौ सस्नतुः सस्नुः सस्निथ सस्नाथ [illegible]
[illegible] अकारः [illegible]
[illegible] सम्प्रसारण [illegible] भवति [illegible]
[illegible]
[illegible] सम्प्रसारणसंज्ञा भवति [illegible]
[illegible] ईजतुः ईजुः इयजिथ इयष्ठ ईजथुः आत्मनेपदे ईजे ईजाते ईजिरे [illegible]
[illegible] ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ [illegible] भवति [illegible] ऊचे ऊचाते ऊचिरे
[illegible] सुष्वाप सुषुपतुः सुषुपुः सुष्वपिथ सुष्वप्थ [illegible] भवति [illegible]
[illegible]

32

सारस्वत
३२

॥इट्क्रमादि विनिक्षरणे। इट्यो वा उभयपदी। अनिट् सकर्मकः। द्वाविंशोः॥

॥स्पर्द्ध संघर्षे। सेट्। सकर्मकः। परस्मैपदी। द्वाविंशोः॥

आक्रेनवामाविम आनंक्षत आनंक्षा आनंक्षिष आनमेपदे आनंक्षे आनंक्षाते अवविद्यायां अानर्च आनर्चतः आनर्चुः आनर्चिथ विश्वतयपर्षे विनीतेः स एव क्रियते वा वस्था निरवधि निश्चिकाय निराकार निश्चिक्यतुः निश्चिक्युः निश्चिकयिथ निश्चिकेथ निचायायिचायत इत्यादि इत्यदेतः इत्यक्षा इत्यदिथ व्यञ्जनसंकरणे संविव्यथ स्वाङ्गानुरूपः संविव्यतुः संविव्युः संविव्ययिथ आत्मनेपदे विव्याथ विविधतुः विविधुः विव्यधिथ विव्यधु प्रच्छ ज्ञीप्सायां प्रश्ने ऊह संयोगाद्यदिलिकित्त्वं पप्रच्छतुः पप्रच्छुः पप्रच्छिथ पप्रष्ठ वेष्टनसंताने वेव्यावस्य वेष्टनिव वेज्ञोवय्यादेशो भवति अनपि विषये उवाच ऊयतुः ऊयुः उवयिथ ऊयथुः ववयोनः वुवा योर्लोट्प्रथमपुरुषैकवचनांतत्वमिष्यते ततो तृतीयान्तादेशैः ङितौ पदशक्तौ विशेषरक्तौ निर्देशमेवं गताः विशदार्थं तन्नविविक्षिपा स्यात् थेइतमस्तु। स्यामहे लिङ्गविधिः १ इतिवाक्यादिकक्रिया आशीर्विषयादाशीराशासुशास्स अनेना आशीर्वयम सीष्टसीयास्तांसीरन् सीष्ठास् सीयास्थां सीध्वं सीय सीवहि सीमहि १७ धातोराशीर्विषयादाद्यः प्रत्ययो भवति यथालिङ् संज्ञा एवमिनीयानां स्यात् स्यातां स्यासुः स्याः स्यास्तं स्यास्त स्यासं स्यास्व स्यास्म अथादिस्तस्य आशीर्विषया भवति आतंच्छेदोऽस्याचार्यात् धीयास्तां सादेशे चादेशोकारस्य एकारादेशो भवति यादादौ परस्मैपदे परे देयात् देयास्तां देयासुः देयाः देयात् इत्यादि यादादौ परस्मैपदे किकारस्य रिङादेशो भवति क्रियात् क्रियास्तां

॥इवि अक्ष प्रणयोः यथा याचेः देयात्॥ पाद्योमेयात्। बोध्य नक्षम्मकिसेयात्। इत्वाक्षस्याणिसेयात्॥

३२

॥लक्षणक्षरणः॥

॥विशारीकलिस्योतयोः॥

केशानांगतवः क्रियासुः आत्मनेपदे कृषीष्ट कृषीयास्तां विसृजेगते कृषीष्ट उत्त क्रकारस्य सिस्योरनिटो र्गुणो भवति क्षपस्तुवति वेषीष्ट सीषीष्ट इति आशीर्विषयाऽधिकारः अथ लनेः तातारौ तारः तासि तास्थः तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः तारौ तारः तासे तासाथे ताध्वे तासे तास्वहे तास्महे धा आशीरादिविनयेतादयो भवति सिसताससीस्याशमिट्१ धातोः परेषां सिसतासासीस्यायु च तेषु इडागमो भवति भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः आत्मनेपदे भविताराध्यासाः क्रमात् एकस्वर उदात्तात् एकस्वराद्धातोर्वत्तिपाठेऽनुदात्तादत्र इत्युक्तेन विधिना मत्तो भवति पक्ता पक्तारौ पक्तारः पक्तासे पक्तासाथे पक्ताध्वे पक्तासे पक्तास्वहे पक्तास्महे एवं दाता धाता नेता नेता दोग्धा कर्त्ता इतिरिष्यमनी त्यादीनां भविष्यतीति स्यादय धातोः स्यादयः प्रत्यया भवति भविष्यति भविष्यति भवि ष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः यत्र सति इतिस्थिते अथ धस्तादेः छः अक्षे रसकस्य धातोः छकारस्य कारयोः कत्वं भवति सकारे परे वक्ष्यतेऽसौ रादाद्विवात् अन्य अधपः २ तेतक्रियांतात् इस्परस्मैपदे परे स्यादी इडागमो भवति करिष्यति हरिष्यति गमिष्यति घस्लोऽनवित्र सकारस्य तकारो भवति सकारे परेनपि वसनिवासे वत्स्यति दहस्य आकारो आदेशः आदिशक्तमाकृतिविधकारः अक्षेपतया धक्ष्यति धक्ष्यतः धक्षं

॥संप्रापणसमालकरणत्रयात्मानं ब्रहस्मिन्। परस्मैपदी। अनिट्। सकर्मकः॥

व्याकरण
३३

॥ इरितो वा ॥ उत्तरयोरिदिदित्कर्तरि परस्मैपदे सिचि वा वृद्धिः ॥

ति जुहवत्सु द्योत्स्यति द्युतादयो लुङि आत्मनेपदे ... ति विधिविधि द्योत्स्यति विधिद्धिर्धकरणे द्योत्स्यति द्योक्ष्यति पत्स्यते धोत्स्यते अत्स्यते दास्यते धास्यते शास्यति ... अनिष्वे सोष्यते सोष्यति ... द्योत्स्यति ... आत्मनेपदं ... इत्यादि इति नविधातिकाल: ... क्रियायाक्रियातिक्रमे ... भवति यदि सुष्टुधि: ... विधास्यत्र ... यद्यविधास्यत् ... क्रियातिपत्ति: ... भवति ... विद्यार्थोघात ... भवति ... अदीत अदीता ... अदात अदात ... अदाम ... अदीत अदीसीत ... अदीसीत ... अधीन ... अधासीत ... माघटिष्ट माघटिषाता अघटिषत अघटिष्ठा: अघ

॥ तौ नामकरणौ ... ॥ ॥ ... परस्मैपदी ... ॥ ३३

॥ धयस्तनागतिद्विसादानैक ... आत्मनेपदी ॥ ८ विसाद्यर्था ... ॥ ९ ॥ ... परस्मैपदी ... ॥ ६

... आसीत् ... परस्मैपदे ... आविरकार्षीत् आविरकार्ष्टां आविरकार्षु: ... भवति ... अकमीत् ... अरवासीत् अरवागरीत् ... भवति ... अक्षत अक्रुवातां अक्रुवत ... अध्यगीष्ट अध्यगीषातां ... भवति ... अराधीत् अराविष्टां अराविषु: ... भवति ... भवति ... अस्तधव अस्तधतां अस्तधत ... परस्मैपदे ... भवति ... 24

॥ अनुनासिकस्य ... ॥ ॥ ... परस्मैपदी ... ॥

॥असेवीत् ॥ त्रिवृ सेवने परस्मैपदी सेट् ॥ दिवादिगणे ॥१॥ त्रिवृन्तेत्र संतानइत्यस्य ह्रीः ॥ ॥ ॥अभ्युत्थाप्य आत्मनेपादेतर [illegible] स्मार [illegible] भवति ॥१॥
॥तिदिह दिवादिगणे ॥ मनादौ सोऽयं अत्यात्मघोषिति प्रणवश्च निषेधः ॥३॥ ॥वृतिमिमन्नाद्य ॥ आत्मनेपदी सेट् [illegible] दिवादिगणे ॥५॥

वां असेवीत् असेवीत् नोक्तमभिता अददनि [illegible] इशादादीनां [illegible] सेधरेकारोरनभवति
असाक्षीत् असाक्षं स्वप्नामानि इत्यास्मवनि अस्मांक्षीत् धनुःसांक्षीत् त्रिम्यो उपधायास्तृणोमभवति
सिमोत्तमनिटोः परतः अमित्र अमित्रातां रत्तवर्तते अवर्तिष्ट [illegible] जितोक्षतोः [illegible]
वति दिवादिपरतः सेधवादः अगमत् सप्तगतो अक्षपत् [illegible] अक्षपत् अक्षमत् उदके [illegible]
वः अबोचत् अबोचतां वृतेः उभयवमनुष्य अपश्यत्क्षा [illegible] दकारांताकाराकारांतान् प्रकारांतात्
नाम्युपधत्रविद्यमानितो दिवादिपरः सत्तप्रत्ययो भवति [illegible] विवेतिवाक्य [illegible]
क्व लिङ्गआश्चादने अलिक्षत् विचार्य वैगानेष्ठा विक्षत् अथविलेखने अकृक्षत् [illegible]
कारः अमनावक्तर्मणोरेतात्रिकारो निष्ठा [illegible] तथाभूतिकर्मणीति नियमादात्मनेपदानिष्ठ
व्यात सुखअत्तवधुदेवदत्तेन अवतसात्ते अत्त [illegible] येचे मेने तेने दटे [illegible] सस्नेहं सविलास
या [illegible] इसे [illegible] मुखालानां [illegible] कर्मणोः सिसतासीस्यपाणिदिवादस्
यः अविधिसीत्रादयः [illegible] सुखमतुनाविधीयन्तवता अतनाविधीयामा [illegible] अनुमविधि
स नायिधीष्ट नायिधीष्ट कारिधीष्ट कथीष्ट इत्यादि अभूते अतुनाविता अतुनविता इत्यादयः स्मृति अतन
विधाते अतुनविधाते अधेतानिविधातवयाते वयथे [illegible] इत्यादि [illegible] इत्यादयः [illegible] धातोः

निधरेकादिदिवादित्वदित्रादिकर्मणिगक्षयत्यासन्नभवति सेवनात् [illegible] लोपः इत्यसंनियोगेवतनो
लोपाभवति अवसाक्षिन वो सवता विचयमादौ वाणिदिस्वर्तवत् [illegible] लोपः अवज्ञाविधिः अवज्ञायिनिराद्
निराकारि अप्याति अपाषि अलोकि असंज्ञि [illegible] निरसुः निरसारि [illegible] प्राप्तिरपि
[illegible] अन्नाति सेटक्ष से [illegible] वदनकाया वृद्धिः अन्नात्रिधाता अनात्रिधत अदाति अयादि [illegible]
[illegible] निरसुः निरसाति आतोयुक्चिण्कृतोः आकारांतानां तार्थागमो भवति [illegible] अदायि अदायिषाता
अदायिषत अपायि अस्नायि नाधायि पदादेः कर्मणि [illegible] अबोधि [illegible]
निबध्यानेटिहि अजनि अबधि इतिभावकर्म [illegible] इदानीं प्रत्ययातेत्तासिवादयोयोज्य
ते अतिशायेत्यस्मादेरपङ्कविधसुध इत्यादेशोति [illegible] प्रत्ययोभवति तस्मिन्परतो [illegible]
नाहिर्वचनं [illegible] भवति [illegible] दादिप्रत्ययांतः
[illegible] भवति [illegible] आत्मनेपदं [illegible] अतिशायेनलवातीति
स्यते बोभूयते बोभूयते बोभुज्यते [illegible] मोमुद्यते लोलिख्यते [illegible] विवक्षाने वविद्यते [illegible]
यङि सति सर्वस्य अकारस्य आकारादेशो भवति यङ् [illegible] पापच्यते पापच्यते [illegible]
[illegible] आदीनां यङ् [illegible] सूत्रादेशः [illegible]

॥अतिशायेनलवातीति ॥ अभिलेके [illegible] परस्मैपदी [illegible] ॥४॥ अतिशायेन [illegible] ॥५॥ परस्मैपदी [illegible]
दिवादि ॥ अतिशायेन [illegible] ॥

सारस्वतप्र
३५

मतौ गत्यर्थानां कौटिल्यौयङ् [illegible] अयाज्ञातेष्टजः अजाजोजते अजाजायते जागतौ य
ङ्‌गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः अरार्यते [illegible] अमातस्याङ्यादीनां [illegible]गमोभवति यङि सति कं
गम्यतेऽरगः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]निर्दिश्यते [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] डोढौयते [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ऽभवति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]कारस्य [illegible]कारादेशो भवति ति यङि परे [illegible] दीर्घः [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ते [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] यङि सति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

३५

यते [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] लुकि सति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
भवति [illegible] [illegible] [illegible]गमो [illegible] चर्करीति चरिक
रीति चरीकरीति चर्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः चर्क्रति चरिक्रति च
रीक्रति चर्करीषि चरीकरीषि चरिकरीषि चर्की चर्कर्षि चरिकर्षि चरीकर्षि चर्कृथः चरीकृथः चर्कृथ च
रिकृथ चरीकृथ चर्करीमि चरिकरीमि चरीकरीमि चर्कर्मि चरिकर्मि चरीकर्मि चर्कृवः चरिकृवः चरी
कृवः चर्कृमः चरिकृमः चरीकृमः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] यङि सति [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

26

सारस्वतस
३६

इच्छायां [illegible] जिघ्रतीत्यत्र संप्रसारणम् ॥ ३

मादीयति [illegible] अकारान्तस्य [illegible] अस्यति [illegible] इति द्विः [illegible]
योभवति मातेरस्य संबंधिनी [illegible] न विशेषिति [illegible] [illegible]
[illegible] भवति [illegible] [illegible] भवति [illegible] धातोर्दीर्घो
भवति चिचीषति चिकीर्षति जिगीषति [illegible] संधति [illegible] [illegible] [illegible]
भवति [illegible] [illegible] इति [illegible] तिष्ठति चिवेदिषति [illegible]
इति [illegible] जिघांसति [illegible] आकारः [illegible] भवति [illegible] विधिः [illegible]
[illegible] चिकीर्षति [illegible] [illegible] तितीर्षति [illegible] [illegible]
[illegible] भवति [illegible] चिकीर्षति [illegible] न [illegible] [illegible]
भवति [illegible] [illegible] दिद्युतिषति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] तितनिषति तितंसति दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति [illegible] [illegible] [illegible]
भवति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवति [illegible]
[illegible] [illegible] भवति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ३६

दिदरिद्रिषतीत्यत्र [illegible] ॥

[illegible] विचिकित्सते तितिक्षते [illegible] जुगुप्सते [illegible] मीमांस
ते [illegible] बीभत्सते [illegible] दीदांसते शीशांसते [illegible] स्वार्थे
[illegible] भवति [illegible] गोपायति धूपायति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] भवति [illegible] [illegible] भवति [illegible]
इति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] भवति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] भवति [illegible] [illegible] घटयति [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवति [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] भवति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
धातोराकारस्य [illegible] भवति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] अध्यापयति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

सारस्वतसूत्रं
३७

जनक्या जानातेर्ज्ञातिस्यमेवाङ्गमागमेर्भवति इणास्मुस्तादिवज्ज्ञमस्तैस्मानुण्यवदर्थिमार्थः श्रीघ्राति जिघ्राण
विधूति ब्रुवद्धेः ब्रुवादेर्गणान्वस्मार्थोऽज्ञितायोर्भवति ब्रुवस्थे वोरयति घोषस्तालोणधालयति चितीसंज्ञाने चेतय
ति अर्थस्सञ्जाया अर्थयति त्रकारान्तबधिन्नाद्धसयपदी चोरयते चोरऽङ्गधिन्निवाक्ष अंतामायामोर्हातधिङ्ङ्गपतये
भवति क्रियाविषयः धातोश्चाद्विर्वचनं सेरवपादः श्रेः क्षितिहितिवषरश्रेर्नाप्रोभवति अध्योधीधुः अडिभनिष
र्वमिलघोर्धीधोभवति अडिघ्रुवन् अघ्रुवतां अघ्रुवन्। रव घ्रघ्रुवः अवीविदत् अदुदवत् अडिअयो
अक्रमस्य भुक्षायाः अडिसतिसर्वमेतन्निधिनोऽक्ता। स्माङ्कारमेव भवति अधोथुर उधक्षायाधिकासान
मति अपीपदत् अपीपदत् अपीपुलत् पद्मा। नै प्रतयापीपदत् अजीपदत् नरितः अस्मार
तोऽधातोरऽङ्गकार्यं भवति छोकमातो अडा। छेकम् अयपौचत् वहूपात्रो अडिसर्वदमा
डः अजक्षत् धाटेरितीकारसेपोद्विर्वचनं अपीप्य वधूनातिश्चिपत् कमसामर्थ्यः श्रधमाणानाम् कल
ति कल्पयति यर्वीकृयन् इतिसर्वयानमर्वाधिकारः अस्माटेशाविशेषान्निरूप्यते इवादेः धमपादिः इ
आदेश्यन्ताः पश्याद्यादिशेषो भवति अस्माद्याविषये हविरिपेक्षणी अस्मापत्रयादेशाः पश्यति अनुनिक्रमणाच
तिवशं पाधातेऽस्य पिबादेशाः पिबति घ्राणधोधातोऽस्य जिघ्रादेशाः जिघ्रति ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः अस्य धमा
देशः धमति तिष्ठते स्थाधातोऽस्य तिष्ठादेशः तिष्ठति दाणधातोऽस्य यच्छादेशः यच्छति म्नाअभ्यासेऽस्य मनादेशः ३७

शल्लाकसार्धर्द्धादिधामामाधात एतेऽकारा शेरवादमः पपतेलअधीयसीर्धविर्वजिधु ध्यनिश्नानयत्र एत्रेवकाव्यापयपादमः ८९
पदुलविसरणगत्यवसादनेषु

(right margin:) पदलोदेर्लधोरि नित्याद्वानेनलार्ध दयनः आदिकं इतिस्यात् ५४

मनति अमताविशमस्वच्छादेशः ऋच्छति सृसधातोरस्य धावादेशः श्रीघ्रागतावेव अन्यत्र सरति धावति शद्लृशा
तने अस्य शीयादेशः शीयते षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु अस्य सीदादेशः सीदति गमां छः गमादीनां छः
दशो भवति अन्नादौ गच्छति इषुइच्छायां इच्छति यमनियमने नियच्छति ज्ञाजनोर्जा ज्ञा अवबोधने जनीप्रादु
र्भावे अनयोः जा आदेशो भवति अन्नादौ जानाति जानीते जायते श्रुवः शृ श्रु श्रवणे अस्य शृ आदेशो भवति श्रु
वादेश्च शृणोति श्रादसंज्ञस्य मस्तुपदनेऽस्त्यादिप्रयोगाः स्याद्धस्तो भवति अन्नादौ धुनाति धुनोति इति अन्नाद्यधि
कारः नित्यविजादेः नित्यं विजयविशादेर्विभाषा। स्नेपदं भवति निविशते विपरास्याजेः विजयते
पराजयते आङोदोऽनास्यविहरणे आङ्सु वहिष्टावेशात्मनेपदं भवति आदत्ते आस्यादिव
स्नेतुंव्यादत्तसिमुखं आनोऽनुसंपरिभ्यश्च नवन्हुहाने अनुवादते संवादते विवादते अनुसंवादते
प समनवोपविभ्यः स्थः संतिष्ठते उपतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते विष्ठकर्मक आङोयमहनः आयच्छते आहते संगच
मिणोव अन्यत्र आयच्छति अकर्मकात् आङ्गनि परस्मैपदात् कर्मकात् अन्यत्र भवति परस्मैपदं समस्त् ×उङ्द्रने×४
तीयायुक्तान्न अन्यत्र संवदस्व ओपितोलंदे शापते क्रियास्त्रियः किरति विकिरति ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनन्तानां च क्रि
आसते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दिदृक्षते कर्मविपर्यये अन्यत्र विहरणे विवदन्ते नियमे अधि अधाश्यति आनाते अमयो
परस्पर्यायोर्धनावक्तव्या अनुपादवियोपे संक्रामति थाटदर्शनार्थे विदगति आगति अवाक्पान

(left margin:) ... परस्परक्रियाव्यतिहार ...

परस्परक्रियाव्यतिहारं कर्मव्यतिहार

सारस्वतसू
३८

मोलवि इतादिना: पंचस्य: स्मृतयोसमतयोलवायस्त्वोऽवंरवति मन्यऽनिरत्र प्रवदर्शने दर्श्यति द्रक्ष्यते नष्ट
इष्टोवत्स्यति वधिष्यते पूर्वक्रमायां शास्यति शासिष्यते सङ्कल्पवते संग्स्यति संस्थिष्यते कमसमायोविकल्प्य
ति कल्पिष्यते मतयोरेतविहाम्पति विवर्धिष्यते वित्स्यति विवर्धिष्यति शिक्ष्यति शिक्षिष्यते सिस्यत्यति सिस्य
दिष्यते विलक्ष्यति विकल्पिष्यते इत्यादयः इतिपदस्थावस्था सवादेर्भस्य सवादिभ्यामन्तमागमोभवति अतादो
दिष्यते सुव्यमाक्षणोभवति विखलाते विदति इतितोध सूत्र इदितोधातोर्नुमागमोभवति हणदिमष्टो नदति
वदिश्रलिवादनस्तुतो: वंदते शाकिशाकायांशाक्ता आमाबीद्धि आमादीनामदीर्घोभवति अबादो आग
म्यति दाम्यति डुरेक्षन्यातम्याम्यतिदक्षविन दृष यतिडुमणं डुमविकृतो क्षोभस्य यक्षांथरेश
नोरोकारस्यालोपोभवति दोश्रुवरवंमने इति ओन डुमरणो अधति पोमस्य परमडिस्वरस्याकार
स्याऽस्तवति द्विविपरं स्पृधति मुस्पर्धति मधराक्षादो म्रियते:परस्मैपदं मदादेश्रुवर्णाद् इमाक्षेत्र मदादे
:परस्माद्रुशोतिवादिगणानामथोदकारवमादे:प्रत्ययमोऽन्नवति अत्यादिवादयोतक्त सदिस्वमृविमोवने सा
दिति सदादेर्विमोरक्षदेशपतोवमत्यो अरोदव अरोदीव अरोदः अरोदी: अनश्वसप्राणने प्राणिति श्वसितिऽ
क्षनक्षदसनयो: जक्षिति जक्षित: जक्षादेर्नोऽदमतम जक्षति अजक्षु: जागनिद्राक्षये जागर्ति जागृत
:जाग्रति दरिद्रादेरिदालोपश्च द्रिद्रियमेति निर्यदे दरिद्राति दरिद्रित: दरिद्रति शासअनुशिष्टौ शास्ति शिष्ट: ३८

शासति ईशईष्टो:सूक्ष्मनया: ईशस्तौ ईष्टे ईशाते ईशते ईशादेसृतौ ईष्ये ईशाते ईवाते शोशेय उकारस्याऽस्का
रोऽस्ति पितिमिश्रधादो पुरुषस्तयईदो यौति यवीति युयोतो तौति नवीति संज्ञाधे शाति रवीति ब्रूक्तमुतो
सौति सवीति लोपश्रुद्रस्वदाहतमोक्ष असुदाशानातमादीनांपरस्माल्लोपोभवति द्विविकसेपरे ह्वेति हमः ब्र
वि नक्षत्रामदये नमा: नमश्चत्यानपरस्य नमाल्लोपोभवति नननि संस्कः अपिशंक्तदेशांक्षमांश रक्षय
गे चवादशाने धक्संग संक्षपरिसंगे धमाशुपधायानस्य २ प्रत्ययेलोपोवक्तव्य: रक्षतिदशाति विदोषववामांश
स्यादानाम्मणामादिश्च विदज्ञानेभ्रांतिमादीनां नव २ नांमणादिर्नित्कांतानस्वति किनलावः विदज्ञाने
वेदविदत: विदु: वेत्थविदथु: विद वेद विद्वति वा पक्षे वेति विन्त: विदंति वेति विन्ते वेति वि
त्ति वेतिविदाते वेद्मीमोवासह वेति विदते विदतेइ स्यादि असभुवि असे नमस्याश्वमावलोप:
स: संति सिसक्त: असेःसकारस्यालोपोभवति सिसिद्धि एधि असि स्थ: स्थ अस्मि स्व: स्म: स्यात्स्यातामस्यु:
अस्तु स्तात् स्तां सन्तु अक्षोऽपशिचमामित्र दलूर्देशिनाधोऽसेरेशिसस्थ: आस्ते:आधिमास्तेनित्यानाले द्विविधेय प
धि स्तात् स्तं स्त असानि असाव असाम असीरदम असे:परस्यादिस्याशीमागमोभवति आसीत् आस्तां आ
सन् आसी: आस्तं आस्त आसं आस्व आस्म जिक्रुशास्वादेशे लोचः नक्षोर्ध: हुनिहु: जिलोऽज्ञोपयथापर्धक्ष
धऽकारस्यढकारेपरेलोपोभवति अर्जन्नवक्षदोध:लेढि लीढ:लिहंति लिहाद लेदु लिहन् लीढां लिहंतु प्र

सारस्वतस्
३४

सिद्धिर्लीढिः लीढि लिढेढेरिड्भावस्तथा लिढिद्धि लीढाव अलेढ् अलेढ अलीढां अलिढन् लिढिड्व्याधाव
स्वापि वक्तनेडतिस्थिते संयोगाद्योःस्वरे संयोगादेः सकारककारयोर्लोपो भवति ऊर्षे ऊर्षे तामस्वरसंयोगा
व विष्याङ्स्वर्द्धः व्याचष्टे अनाचमोङः तत्स्थाने ख्याञ् आदेशो वक्तव्यः चक्षाङ् वक्षाम्ब वक्षास्ये वक्षास्य वक्षाम
विधिसमाप्तः सिद्धिः अचक्षात अचक्षास्यां अचक्षास्युः अचक्षाः अचक्षात स्याद्यस्यां स्थाने आख्याति सृज्ञरा
ञ्चो मृजोर्वृद्धिः विशिष्टमार्ष्टि मृष्टः मृज्यात मार्ष्टु मृष्टाम्॥ अमार्ट् अमार्ड् निष्कारहृण्ः निष्कादीनां पूर्वस्य
भवति त्वृतिस्रति लिलिङ्को वृषमूभावयोःसिद्धि निक्ति अवनेनिक्ते विविष्टष्टकारुणे वेवेक्ति वि
श्वाधो वेवेष्टि भवानवस्थाया सुशेरि॥ वेषः व्यापिपर्ति व्याप्रियात व्याविपर्ति कथ
ङ्गिमोवडिलागमः व्यापिपर्त्त व्याविप्रती व्याविपस् व्याप्रिय क्रमत्तो अमवर्षेस्वरपूर्वस्य इयादेशो
वक्तव्यः इयर्ति इयृतः इयृति इयृयात इयर्तु येयर व येयुः इयृगतो पतिइतःयंति इयायुवेव इव
इयर्यो इयेय ईयतुः ईयुः धानामनंतस्य नानार्थवाद्यर्थवा अनिधाअमप्राक्यमित्यत्र मामर्थ्यात्तेन २ इयां
स्यामस्याक्रिया २ ॥ अथ कृदंत प्रक्रिया निरूप्यते धातोःकर्त्तरि वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः कृत्संज्ञकाः भवंत
रि भवति ण्वुल्तृचौ धातोः ण्वुल्तृचौ प्रत्ययौ भवतः पक्षकृत्संस्थिति नामसंज्ञायां स्यादिः पक्ता कर्त्ता दर्शा कृतः
१ धातोःपरस्य कृत्प्रत्ययस्य वसादेरिडागमो भवति सविता पठिता अविवक्षाकर्तरि कर्तृतो धातोरिड्भावो भवति

पठिता योद्धा सेविता सेद्धा सश्चिद्वदेरपोवस्थाप्नस्य स्वश्चिद्वद्धोस्तिवस्य सप्तक्षरो भवति लकारेण परे योद्धा
बोद्धा युवोरनाकौ युवु इत्येतयोरनअकइत्येतावादेशौ भवतः यथा संख्येन पचतीतिपाचकः पठतीति पाठ
यतीति पाठकः याचकः लावकः स्वावकः सावकः नाम्युपधान्नाव्यकाः२ नाम्युपधाद्धातोः कप्रत्ययो भवति कथं
वोपधाद्विधेर्थः क्षिपक्षेपणे क्षिपः लिखः लिदः ज्ञानातेश्च कः पठितादि प्रसादेस्तप्रणिनिः पदादेर्नंद्यादेर्
द्वादयश्च आस्तुप्रणिनि इत्येताः प्रत्ययाः भवंति यथासंख्यं माधवः वदः देवः सेवः नंदयतीति नंदनः रक्षकाणा
धारमणः शेषुणु गर्णः इत्यादीनि ग्राहीविरोधी भक्तारोत्सृज्यार्थः इकारतस्वारणार्थः इत्यादेःश्वः
२ इत्यादेर्धातोः प्रत्ययो भवति ज्ञाक्ष्मः खिनक पूर्वार्थः शितिःस्वर्वर्णवत् शितिप्रत्यये परे वत्र्र्त्व
तिबादिशुद्धस्य कार्यमुक्तं भवति पचः धयः शेडपाने गोद्धः कृताढ्येषितिः कृत्वाढ्यतोर्णप्रत्ययो भवति
लदायो कालः तपसनाथ नादः पधिमतो पाथः कर्तृरीः णश्च कर्मणि च अणुप्रत्ययो भवति कुंभकारःश्च
म्बकारः आतोऽनुप अकारांतात्धातोः कर्मणि सति कप्रत्ययो भवति गोदः धनदः नाम्नियुजःमातेःकप्रत्ययो भवति
शीषः छिन्नः सुक्रवत्कव्र्वतीति कृदः सुखः सुदः उरसः सलोपश्च वा उरगः उरंगः विहायसा विहंगः विहगःवि
हगः अतोर नाम्निकार्यैः सति अकारत्वकारो प्रत्ययो भवतः कर्ष्यिकः अभिस्वरः श्वा कवचहरः कुमारः धनुर्धरः
मनोरमः कर्मण्यः चरगति सवत्सरावि उरुचरः कुरुचरी इत्यादि धातोर्नाम्निकार्यैः सति इस्थविव्रत्ययो भवति

अश्विग्रहलीति= कवचहरति- संयोगमते= कर्तेत्यपति- कुरुचरेत्याच्चरतीति=

४०

सारस्वतम् ४०

यो भवति संबभूविः व्रीहिः आशुव्याप्नो देवानाप्नोतीति देवाप्तिः वनाप्तिः शिवशिवं करोत्यत्र शिवनिमित्तयोरपि खच्
दस्यामुमागमो भवति क्षेमंकरः प्रियंकरः प्रियंवदः वशंवदः आत्मंभरिः उदरंभरिः पुंगवः धूमकेतुः
यो भवति ख्कारोमुमागमार्थः आकारश्चाग्रमत्वार्थः जनमेजयः पंडितमन्यः मुखज्ञाने स्थूल
करणेऽपि धातोः करणार्थे ख्युट्प्रत्ययो भवति नग्नः क्रियतेऽनेनेति नग्नंकरणं स्थूलंकरणं दधि
नञः क्षीलाः कर्त्तरि णिप्रत्ययो भवति वेः वलेर्घोल वति लक्ष्मेवाया अर्द्धलक्ष्मीतिअर्द्धलाक्ष्मं वद्धाद
णि नारवात् वाक्ष्योश्च वाक्षाक्ष्यस्य वाकारम अकारादेशो भवति वाक्षाक्षोर्वाक्षरे नारीदः ना
रीक्षा नारवाक्ष्यामिल्यादि मदेः थः प्रसोऽवद्धिश्च म देवनिताः मकारस्य अकारादेशो भवति दकार
स्य उगयाङ्ग उगासादो मोऽनेन धातोः धातोर्मकार मोन काराद्देशो भवति रसेषदांतैव प्राशान् प्रशा
णो आहतनजावे कर्मसियोगेवि क्षीपीर्इवास्य मिथुनंमिथुनक्रियंतेऽनेनेति मिथुनीकरणं शुक्लीभावः स
लीस्याव देवहत मीभलोपश्च अभनीभावः कृतोरानाभश्च मावीस्यात् मावक्षाविड्वक्तव्या डाश्वाकरोति
प्रातेःमनिपक्नि पवनिपश्च आकारांतात्धातोर्मनिपक्निपवनिपइत्येते प्रत्यया भवंति सुष्ठुददातीति सुदामा सु
धिवा राजवत् स्यापीय स्यापगार्द्दाईर्भवति क्रिपिरे नक्रिपि कष्ठेश्च ई सुष्ठुपिबतीति सुपीवा क्रिप्
। सर्वधातुभ्यः क्रिप्प्रत्ययो भवति कस्य स्याचिनिक्विनिकृत्रंकार्थ कस्य स्यापिनिक्विनिपरेतुगागमो भवति क्रिपः ४०

सर्वापहारीलोपः कामीभव देवस्तुत् अग्निचित् सोमपाः सर्वहत क्रियातिविज्ञाने ब्रह्मादेर्मीधितावक्तव्या नश्च
हतीतिब्रह्महा प्रियसेवाय सुश्रीः तस्दंभूने क्रिपिनसुपोपसर्गस्थादीर्घतावक्तव्या उपानत् कटंविक्षतीति क
टकिकी यात्रीतिकलोपः क्ष्यायाः क्रिपिसंप्रसारणं सुधीः हज्ञशक्नुसकोप्सोश्च धमानेधकाद्धि हशोधितोश्च
मन्तोऽप्रत्ययोभवतः सकारान्तक्रिप्कार्येत्रिधमानेसति आसयादिः पश्चप्रत्ययेभ्यस्वादिःसर्वसाशावभवति
अन्यकव्वद्दश्यतकति अन्यादृशः अन्यादृक्षः अन्यादृक् तद्वदृश्यतइतितादृशः तादृक्षः तादृक् किमिदमः
कीयाश किमदाक्ष्याडरमदाक्ष्याचकीयाश्चयादात् ताभावेशो भवतः कीदृशः कीदृक्षः कीदृक् ईदृ
शः ईदृक्षः ईदृक् सवपादिषु दृशोऽश्चगादयोदीर्घो तावक्तव्या सदृशः सदृक्षः स सदृक् म
दृशः मादृक्षः मादृक् णिनिरवीणप धातोरतीतिका लेवाक्रिवणिनिप्रत्ययो भवति अग्निष्टोमयाजी ।
क्रियवनिपनहः धातोरतीतिकालेक्रियवनिप्रदिस्यतेव तयासवंति हत्वा यज्वा सुत्वा सरसिजं सर्वज्ञ स
वंगः सामगः कक्षतया धातोरतीतिकालेक्ककवनप्रत्ययो भवतः तावकार्थयोःक्षः कृतः कृतः कृतवान् कर्तं अक
[illegible] मीपुविध्यार्थः आगतस्थित देवदत्तेन नावेनसंभवाद्ध गत्यर्थादकर्मकाचश्लिपशीङ्स्थास गत्यर्थादकर्मका
द्धातोः कर्त्तरिक्तप्रत्ययो भवति श्रितिः स्थितः शांतः वांतः मङ्गलिधिः मतः जनोदयशेहः सहसदितः कृपस्य
धा क्रिडवति प्रश्नोतितः प्रहृष्टितः शोचितः कथितः मोदितः शुचितः प्रमीतः देवीयज्ञमिनियमः क्रितः १ सक्रम

४१

सारस्वतम्
41

नाह्वर्णानामिविकस्यधातोःपरस्यकितः अनादेशस्यआगमो भवति स्रुतः स्नुतः ह॰ ॰खितः आशंकितः २ आशंकिद्
दितश्चइडनभवति श्रीतांतखुमवर्जमानेऽपीध् त्रिङवर्येधांतस्यातःपेधाश्चनांतकप्रत्ययोभवति दृषस्यअ
ज्यधश्चश्च दकाराद्उत्तरस्यक्तितसकारस्यनकारोभवति दकारस्यनकारः छिन्निभिन्नभिन्नमन्नंमितिनवर्त्त
न त्रिविद्यामावदकाराणे आयासेन प्रश्नितः स्फादिसंयुर्णाने स्फामः अवेत्यस्य उग्रः शःपेयाद्उत्तरस्याक्तितस
कारस्यनकारोभवति स्वदिम्नायां स्नुतस्य स्वोविंद्से वि काशं स्नुश्च स्नुश्वयोर्वानो हार्षं हार्षं शशरं स्था
धोदितः १ स्वादेयोदितश्चनेभोभवति लूनः छिन्नये क्षीणः भ्रानः धायःधी यतिः वोपदवगतिश दाइ
नोतस्पदवनभवति नकारालोक्तिनिपरे दनःदन्ना वाग्र स्वशनोवा स्वशदेसरस्याकाऽरस्यातोवा
भवति नकाराद्घोक्तिनिपरे उन्नं उदन्नं इण्णं उण्णं मंवी तं आहतः उदितं उन्नं उषितः वमझाधारिस्ह स्कु
धितः सुश्रः आणाद्याधानिष्यमांत आसः आनः निर्वाणः॥ निर्वातिः संपदर्थात्मा करोतेर्बलोपश्च संस्कृतः उसे
क्षि ज्ञातः धवर्दः ध्रुक्तः शुधेःकः शुष्कः स्फायः स्फी स्फीतः क्षश्रकामोश्राक्षिवस्त्र क्षमोः क्षश्रकामोऽप्रत्ययोभव
तः अनातिकाले नोचणाइएडतिवस्वतः णल्वादिवज्ञाधावृत्तिर्वचनं यक्षवणाइपरस्मैपदेतघानस्तुः यक्षाएआम
नेपदेतघानानः चक्षवान चक्राणः आकारांतानांघसेःक्वानद्विवेयचक्षराणांवक्रमोघक्षांवः दृदिवान तस्थि
वान ज्ञघासेतिजक्षिवान पेचिवान नेमिवान आदिवान दविज्ञतेसलोपश्च दद्दरिद्वान् आबशानोःमिषनेव 41

नयक्तियाश्चान क्रियाघदेगम्यमानिस्वादायोप्रत्ययौभवतः नौवतिशतेऽनिवज्ञवतः परस्मैपदामनेपदयोःपचन्
स पचमिश्वति गायन गच्छति सुगाऽऽनिश्चतःन अकारस्य आनेपरे मुगागमोभवति पचमानःपिबति मन्यमानःसम
म आसेरानर्थः आसीनः वागदीर्घः शात्रः अवर्णात्परस्यशातुर्वानुमागमोभवति ईकारेङीपिपरे अवसाने
नदन अदंतीअदतीअदंति अदतीअदंतीस्त्री अपत्योः शानित्यं अपवपत्ययपतायसंबंधिनोऽकारात्परस्य
शात्रनित्यंनुमागमोभवति ईकारेङीपिपरे भवंतीपचंती दीव्यंती इच्छंते क्रियमाणानांकृदादीनांवक्तव्यमुपभवति
विश्वेवमाध्याः शोवा वदन दधन् जक्षत् जायत् दरि द्राणौ दरिद्रत् चकासत् शासन दीधय
वेव्यत् ददति ददति दधति दधति विदेर्वावसुःवे देवीतोःशान्तविधयोर्वावसुप्रत्ययोभवति विद्य
विदन् भवन्भवन्तचभवन्नश्चोभ्यागोतिथाणोपे अत्र भवंतीमहमिध्याः तत्तलवणिर्गमवधादेशीणीते शी
लेधनुष धातोःपुत्रप्रत्ययोभवति शीलेधनादर्शक्करा धार्मिकः कर्ता दर्ता इत्ससुक्रइत्येतेप्रत्ययाभवति
अलंकरिष्णुः निराकरिष्णुः जिष्णुवोर्णेयुणः जिष्णुःस्वस्थः स्थास्नुः विष्णुः प्रध्रशनिकांक्षायांशश्च्चुः धाकोंकपार्श्वी
लेधाकोणकपुइत्येतेप्रत्ययाभवति इन्द्रवशाः वराकः अकारइवधः आतांसवसेोश्च स्वव्यांतानथःआड्
स्वानिशांसातश्चउप्रत्ययोभवति विवक्षुः शांसकचने आशंसुः जनादेशः शिश्लेर्षे नमः कंपः घसादेःक्वरःशी
लेधर्षे घस्मरः स्मरः नाश्मरितुरिः घक्रादेमिन्नकायार्थे भास्वरः वसुरः धकोऽन्यारोशक्विति वकारऽकार

ध्यक्तस्कारायसि
श्रेय उनीय

42

सारस्वतम्
४५

योः ककारगकारौ भवतः ॥ त्विषिरजे च ॥ चकारात् यजं त्यजं त्यागे भावे घञ्प्रत्ययो भवति इति धातोर्घञ् त्यागः तत्र निपात्यते
वयक्तोऽयं भवति यागः त्यागः रङ्गः रागः ह्रासः शोकः शाकः ओकः भाजः भागः इति भिन्नधातुघञन्तः आकार
तात् ककारान्ताद्धातोः शीलितकाले किंप्रत्ययो भवति धातोर्धित्वं रोमः सोऽधिपतिर्देशे द्विगर्षि क्षिरस्तुतया
ङकारवर्जितः ॥ पोदयोऽक्रोऽर्द्दो क्षिर् १ भदोऽप्यत्ययः पुंसाविभिरुकालेऽवग्रहाय प्रत्ययो भवति करोति
निकासः त्यागति गंधनयोः वानीतिवाद्धः क्रोशातीति ॥ इति श्रवत्तयाद्वे ऽप्रत्ययः अवतीति सुकवत्
यः क्रियोविभुमाश्रतं अनत्यानत्ययमने मनिप्रत्ययः ॥ यः अतनीति आत्मा अतनयश्चात्यादिदृष्टिः इद
इद्विदौ इदन्नानदंत्यादान ब्रह्म मत्तुग्रधाधा ॥ ग्रक्षशः ४ मनिपरे ऽवधकारस्याशे भवति
भदेरुतिः भृतिः भृञ्क्षमणे अगिरभित्तिगिमधर्मिः ॥ युतिः आगामी तावी गिनिप्रत्ययः ईश्वरौ भवाव
प्रत्ययः स्वारः शक्रादिरनेशाद्धत्वात् वादेशः वत्रादेर ॥ स्रु वदः मदः मोक्षेतिकिलिः लिदलिंभ्रक्षाद्य धात
निमाः आदयः उणादयोऽपरिमिताः प्रयोगमनुश्रित्य प्रयोक्तव्याः अथ तदर्थीवाऽनलिधातिः धातोर्विधानिकार्ये
अप्रत्ययो भवति [illegible] तदर्थायां क्रियायां प्रयुज्यमानायां नोक्तं भवति पचिनमाहि पञ्चत्सावेर धा
तोर्भाववाच्ये घञ्प्रत्ययो भवति पाकः त्यागः यागः आयः साव: संज्ञायामसुकर्तरि च ॥ कर्तृवर्जितकारकेनाविव
घञ्प्रत्ययो भवति संज्ञायां विषये प्रतिकार्यमाक्रियते इति प्राकारः दायतेऽनेनेति दायः विक्रियतेऽनेनेति विकार

४५

ः सममद्य सर्वमाहात्म्यप्रत्ययो भवति भावादौ चयनं चयः संचयात्त प्रतिसंचयः स्तवः नवः इति क्रिये प्रिय
ते विक्रियानुक्रमाद्दिभिरितिनरः मदः मदाद्भावप्रत्ययो भवति भावादौ मदार्थः मदः प्रत्याहारस्यैति मय
विश्वंधने विशेषेणमिनोति विषयः सर्वे घनाः सर्वक्रियाविप्रतिषेधो यमविशेषो भैर प्रत्ययो भवति घनादेशश्च
दधिघनः सैंधवघनः वर्णविपर्ययश्च सिद्धः द्वितो धातोरथुप्रत्ययो भवति भावादौ दवथुः कंपने वेपनं वेपथुः ह्वेष
दिपथे क्षेपथुः इत्यादि सर्वतो नंदथुः तुल्यमित्यन्तः ॥ यश्च यत्नः प्रश्नः विश्नः स्विद्यमानकर्तेन क्रिया धातो
क्षिप्रत्ययो भवति तेन धातुर्निवेशालार्थोऽसाधे ॥ क्रियया निर्वृत्तः कृत्रिमः पक्त्रिमः संज्ञायामकर्तृ
१ धातोर्नङ्किञ्चतोऽप्रत्ययो भवतः भावादौ यजी ॥ प्रयत्ने यजनं यज्ञः प्रश्नः प्रश्ने प्रश्नः सोऽस्तुति
खिद्यः आतोऽनघ्रतारभावकत्वोपः स्निग्धः क्लेशः स्विद्यः ॥ इ धातोरविशिष्टप्रत्ययो भवति करणं इवनं दानं
लक्षणं तत्रा वा: क्रिया अथ स्यादिः सर्वोपस्था तस्यां ॥ उदं तदं साधनाधारयोः १ साधने आधारे वार्थे इदमत्र प्र
त्ययो भवति पवतेऽनेन पवनी स्थानी ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्प्रत्ययो भवतः
भावादौ नकारः प्रतीयते ईषत्कार्यार्थः सकारो दुःखार्थः सुसुखार्थः ईषत्करः दुष्करः सुकरः ईषत्करः दुष्करः सुकरः दुर्यो
धनः सुयोधनः तव्यानीयौ धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ भवतः भावादौ कर्तव्यं करणीयं कर्तव्यं करणीयं ईश्वर
स्थानं यस्माद्भावमित्येक कारो भवति यस्मिन्नन्तं ग्रहणं तस्यां तस्यां तत्र मुखकरं सुसंमाङ्गधातोर्घप्रत्ययो भवति

मध्यादीवेयनेयं कथ्याऽध्योवचनाक्यार्थं कार्यं कार्यान्नाक्यार्थेकिंकेयपादेयमतः सुव्याकाश्च पदमीनाद्यतो वाक्यादेश्च यप्रत्ययो भवति ४३

सारस्वतसू ४३ वति जय्यं जय्यं शक्यं सह्यं ईत्याः आकारांताद्धातोर्यप्रत्ययो भवति आकारस्यैकारः देयं गेयं स्वनेश्चयं
यं ऋदुपधाद्घ्यण्यत् ऋवर्णांताद्व्यंजनांताच्च धातोर्घ्यण्प्रत्ययो भवति कार्यं हार्यं वाच्यं पाक्यं योग्यतेनावकार्ययो
हिंविताश्चव्यादयस्तेऽपीविधीयंतेकर्तव्याः दर्शनार्होदृश्यः दर्शनीयः ईश्यः स्वाध्यायोऽध्येतव्यः मंतव्यः ध्यातव्य
:मघप्रत्ययांतादपिनितरां ध्यातमेवश्रोतव्यो निदिध्यासितव्यः विजिज्ञासितव्यः उरवश्यमि उवर्णांतादावश्यकेऽर्थेघ्य
णप्रत्ययो भवति उद्धोतोर्थः स्वरव अवश्यलाव्यं अव श्यलाव्यं समासेऽवश्यमादीनामलोपमिच्छंति लुंपे
दवश्यमः कृतेऽवश्यमनसोरपि समोवाच्छिततत्ये ऽर्थंसिध्यप्रविक्षेपघंतोः १ तव्यादीनां कृत्यसंज्ञा
पाक्षिनीयानां लोकमनाः श्रोतुमनाः संहितं सहि तं सततं सततं मांसपचनं मांसपचनं मांसपाकः
मांसपाकः ऋदुपधान्नाक्यप् ऋदुपधाद्धातोः क्यप् प्रत्ययो भवति सम्बन्धिदे वृत्यं इत्यं कृत्वावध्यप्
र कृत्यानां धातोः क्यप्प्रत्ययो भवति विद्यातुकः स्तुत्यः वृत्यं स्तुत्यं इणुगतोइत्यः शासुवृदां क्यप् शिष्यः वृद्य
स्त्रियांयसांवत्यावश्र यज्ञादेक्षिप्ता स्त्रियां भावे क्तिप्रत्ययो भवति किद्वात्संप्रसारणं इष्ट्या वृद्धकृत्या क्तिः धा
तोः क्तिप्रत्ययो भवति स्त्रियां भावे अनुभूतिः पक्तिः ऋद्धिः संविद्धिः ज्ञातिः ख्यातिः स्नातिः संततिः कवरिक्तिश्च स
कृसतेइतिपद्धतिः विहृतिः इकृत्रिनयोधातुनिर्देशाय धातोर्थइनिर्देशोर्थेइकृत्रितयोप्रत्ययो भवतः पचिः पचतिः छि
दिरिदाग्रहश्च भिदोधातोर्विदादेश्च स्त्रियामङ्प्रत्ययो भवति यथा ... छिदा भिदा जरा जराद्यांग्रा ४३

सुबंधस्वश्चितोऽप्रत्ययो वक्तव्यः सुरोर्हसाद्वश्च सुरूमतोदसांताद्ऽप्रत्ययो भवति ईहायां ईहा चेष्टायां ईहा ऊहश्चवितर्के
ऊहा ईक्षदर्शने ईक्षा प्रत्ययांताद्धातोरःप्रत्ययो भवति स्त्रियां चिकीर्षा बुभुक्षा सर्वकालेऽव्ययार
धातोः पूर्वकाले क्त्वाप्रत्ययो भवति समानकर्तृकधातौ प्रयुज्यमाने स्नात्वा भुंक्ते भुक्त्वा व्रजति क्त्वासेट्किद्वा ग्र
हित्वा कथित्वा लिखित्वा अलंखल्वोः प्रतिषेधे क्त्वा अलंभुक्त्वा खलुभुक्त्वा उदितः क्त्वो वेट् इष्ट्वा शमित्वा समासेऽक्त्व
प्य समासे सति पूर्वकाले क्त्वाप्रत्ययो भवति नञ्पूर्वकेप त्वो सुयुज्यमाने संहत्य करोति प्रणम्यागच्छति अनंद्य
वर्जयित्वा अस्थित्वा क्वाप्रियान्नापाश्च परिग्रामस्य तं ते। तत्कालेविहर्यात वहुवीसंमन्यदसति सर्वधा
दायस्त्वपिति प्रोक्तः कृत्वा प्रतिषेधश्च सूपः नत्कर्तृके सुधातुशुप्रयुज्यमाने पूर्वकालेणमः
भुक्त्वा धातोर्णमुल्प्रत्ययो भवति तस्मादिवृत्वतं शब्दा य गच्छति नीडंनीडं व्रजति कथमादिषुखाणणम
हुजः कैसंकार इत्थंकार सुखोलोवेक्रोपि उदीर्यते गत ॥ लक्ष्मीशाष्टुद्ध लक्ष्मदशनोनात्मनयोः लक्ष्मीः सायरे
:स्त्रीविद्रः शेषेसोन्नासुसंघातयोः शिलोपः संयोगांतलोपः शिव्याद्यय स्त्री वर्णविकारः अकारः शदिश्लोका रेफः र
कारः रकारादीनि नामानि श्रुत्वैवचतोमम प्रयोदीति मनः प्रसन्नतामेति रामनामाभिशंकया १ लोकान्वेषयसिद्धिः यश्च
मातरपितरादेः स्वसृपातेऽनुसृत्यादिः आद्योऽस्वदाद्यसार्थकः समस्तक्षरीशूलांतकैः प्रक्रियांवतरोचिता १ अवताद्वोः
दयधीशः कमलाकरईश्वरः सुरासुरनराकारः मधुपापीनरचकः १ इतिश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीअनुभूति
स्वरूपाचार्यविरचितासारस्वतीप्रक्रियासमाप्ता॥ संवत् ... वर्षे ... लिखितं [redacted]

44

[illegible]
[illegible]